

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут фізичної культури
Кафедра логопедії

Полуюфта Катерина Олександрівна

**РОЗВИТОК РУЧНОГО ПРАКСИСУ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З
ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Логопедія)

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Л. В. Мороз,

кандидат педагогічних наук, доцент

« ___ » _____ 2022 року

Виконавець

_____ К. О. Полуюфта

« ___ » _____ 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РУЧНОГО ПРАКСИСУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	
1.1. Поняття праксису та диспраксії в науковій літературі.....	7
1.2. Особливості розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	15
1.3. Сучасні підходи до проблеми розвитку ручного праксису в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.....	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	27
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА РОЗВИТКУ РУЧНОГО ПРАКСИСУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ	
2.1. Організація і методи дослідження.....	28
2.2. Розвиток ручного праксису в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня.....	38
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	47
РОЗДІЛ III. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ РУЧНОГО ПРАКСИСУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ ІІІ РІВНЯ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ	
3.1. Організаційно-методичне обґрунтування та зміст методики розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня в логопедичній роботі	48
3.2. Аналіз результатів впровадження методики розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня	61
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III	64
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	72

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗНМ – загальне недорозвинення мовлення

ПМ – порушення мовлення

ТПМ – тяжкі порушення мовлення

ЦНС – центральна нервова система

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЗЗСО - заклад загальної середньої освіти

СЦПР – Сімейний центр психології та розвитку

ВСТУП

На сьогоднішній день різко збільшується чисельність дітей, які мають мовленнєві порушення. Значне місце посідає таке порушення мовлення як загальне недорозвинення мовлення.

Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) – це різні мовленнєві порушення, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовної системи, що відносяться до її звукової та смислової сторони, при нормальному слухові та збереженому інтелекті.

У дітей із ЗНМ спостерігається різний рівень сформованості психічних функцій у цілому. Аналіз наукових літературних джерел і практики навчання та виховання дітей дошкільного віку зі складними розладами мовлення (Є. Соботович, Р. Белова-Давід, Ю. Гаркуша, А. Воронова, Ю. Рібцун, О. Мастюкова та ін.) вказують про порушення у дітей із ЗНМ фонематичного і зорового сприймання, слухової та зорової уваги, словесно-логічного й абстрактного мислення, вербальної пам'яті, емоційно-вольової сфери, що в цілому негативно відображається на їх загальному та мовленнєвому розвитку.

Діти із загальним недорозвиненням мовлення мають порушення регуляції довільних рухів, недостатню координацію та чіткість виконання, труднощі переключення з одного руху на інший та труднощі по автоматизації нового руху, у них часто наявні супутні рухи, зволікання, хаотичність, неузгодженість. Також у них виникають значні труднощі у відтворенні певної пози пальців за прикладом, вони демонструють низький рівень відтворення співдружних рухів обох рук.

Досить важливо розвивати ручний праксис для опанування письмом та формування предметно-практичних дій, від розвитку яких залежить формування ігрової, навчальної, конструктивної, пізнавальної та інших видів діяльності (О. Белік, В. Воробйова, Г. Галактіонова., О.Мелехова, В. Цвинтарний, З. Ленів, А.Усова та інші).

Об'єкт дослідження: логопедична робота з дітьми старшого дошкільного віку з порушенням мовленнєвого розвитку.

Предмет дослідження: розвиток ручного праксису в логопедичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

Мета: розробити та експериментально перевірити ефективність методики розвитку ручного праксису у старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати науково-теоретичну та методичну літературу за темою дослідження.
2. Дослідити розвиток ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.
3. Розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня у логопедичній роботі.

Елементи наукової новизни одержаних результатів:

- отримані нові діагностичні дані стану ручного праксису та ручних умінь в старших дошкільників із ЗНМ III рівня;
- доведені значні потенційні можливості використання запропонованої методики розвитку ручного праксису у старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці, впровадженні та перевірці ефективності методики розвитку ручного праксису в старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з теми дослідження.
2. Проведення констатувального, формувального, контрольного експериментів.
3. Кількісний і якісний аналіз результатів експерименту.

Апробація результатів магістерської роботи здійснювалась шляхом практичного застосування розробленої методики розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ на базі СЦПР «ГородОК» міста Суми

та представлення результати дипломного дослідження на VI Всеукраїнської студентської науково – практичної конференції (з міжнародною участю) «Актуальні проблеми спеціальної педагогіки, психології та фізичної терапії» та на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи».

За темою дипломного дослідження було опубліковано дві статті:

1. Підходи до розвитку ручного праксису у дітей із загальним недорозвиненням мовлення у науково-теоретичному аспекті. Актуальні проблеми спеціальної педагогіки, психології та фізичної терапії: матеріали VI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (18 листопада 2022 року, м. Суми). Суми. ФОП Цьома С. П. 2022. С. 106-109.

2. Особливості діагностики та розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Актуальні проблеми спеціальної педагогіки, психології та фізичної терапії: матеріали VI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (18 листопада 2022 року, м. Суми). Суми. ФОП Цьома С. П. 2022. С. 109-115.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із 3 розділів; з 8 рисунків та 11 таблиць; з 4 додатків: А, Б, В, Г; із 66 використаних джерел. Робота містить у собі 86 сторінок разом із додатками та списком використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РУЧНОГО ПРАКСИСУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття праксису та диспраксії в науковій літературі

Праксис (з грецької) - процес, за допомогою якого реалізується деяка теорія, філософська ідея, віровчення тощо – саме так пояснювали поняття «праксис» Кант, Серена К'єркегор, Карл Маркс, Антоніо Грамші, Мартін Хайдеггер, Ханна Арендт, Пауло Фрейре, Людвіг фон Мізес.

Вчення про праксис, визначення його як наукового поняття, пояснення порушення праксису було створено лікарем-неврологом з Німеччини К. Ліпманном. Створив він це вчення опираючись на дослідження стосовно зональності мозку висунуті лікарем-неврологом П. Брока, який описав поняття про моторну афазію як втрату моторної навички мовлення [36]

К. Ліпманн ствержував, що праксис – є системою предметних дій, які є довільними. Порушення здатності відтворювати предметні дії, він назвав «диспраксією», а повну відсутність навичок було названо терміном «апраксія». Він відзначав, що хворі з апраксією втрачають здатність до довільності виконуваних дій, при цьому можливість мимовільності дій він не виключав.

К. Ліпманн наголошував на тому, що для виконання будь-якого рухового акту необхідно здійснити серію окремих рухів, які направлені на спільну мету. Такий задум К. Ліпман назвав «ідеаторним ескізом». Фактично, він є планом дії, який розгортається як окремі рухові акти («кінетичні мелодії»). Щоб дія відбулася, необхідна також передача уявлень про неї у виконавчий (моторний) центр.

К. Ліпманн визначив, що до праксису як вищої психічної функції мозку можна віднести три складові: ідеаторну складову (задум), передавальну, та виконавчу [36].

О. Лурія продовжуючи вчення К. Ліпмана про праксис та апраксія значно розвинув його. Він зміг класифікувати та розділити всі дії практичного характеру на чутливі та рухові або на кінетичні та кінестетичні, тим самим виділивши наявність двох видів праксису – кінестетичного та кінетичного [39].

О. Лурія назвав кінестетичний праксис аферентним, а кінестетичний – еферентним. Це дало змогу уточнити розуміння праксису як здатність і одну вищих психічних функцій, що характерні людині. Поняття «аферентний» він пояснював як «відцентрований», тобто напрямок нервових імпульсів від периферії до центру, натомість «еферентний» це напрямок нервових імпульсів до периферії [39]. Через специфічний механізм виникнення мовленнєвих порушень, який часто пов'язаний з ураженням різних зон та структур головного мозку, що відповідають за мовленнєві функції зустрічається порушення праксису.

Проблема розвитку ручного праксису розглядали такі українські вчені: М. Шеремет, В. Клименко, І. Мартиненко, Ю. Коломієць, Н. Гаврилова, А. Сімко.

І. Павлов, Б. Монделаєрс розглядали мовлення як кінестетичне подразнення, що передається до певних центрів кори головного мозку від органів артикуляції

Н. Швачкін, В. Більтюков, О. Леонтьєв, М. Берштейн, О. Гвоздьов, Е. Thelen, G. Reeves & S. Sermak стверджували, що одну з найвизначніших ролей у розвитку мовлення, зокрема фонологічної його сторони відіграє руховий аналізатор, процес його формування та дозрівання [55].

З медичної сторони розвиток праксису розглядали такі вчені як В. Бехтерєв (1857–1927), О. Ухтомський (1875–1942), І. Скворцов (1984–1991), О. Вінарська (2013). Такі вчені як О. Лурія (1977), О. Хомська (2004), Л.

Цветкова (1929), О. Леонтьев (1936), Т. Візель (2010) в своїх роботах дослідили питання ручного праксису з психологічної точки зору та визначили його нейропсихологічні аспекти.

Праксис - це автоматизоване виконання вивчених рухів. Для виконання цих рухів такі умови – достатнє зорово-просторове орієнтування та безперервне надходження інформації про хід виконуваних дій.

Т.Візель виділяє такі види праксису:

- Предметний – дії з предметами;
- Пальцевий - здатність до диференціації кистьових дій;
- Оральний - базується на оральних рухах;
- Артикуляційний (здатність вимовляти звуки та їх серії), він ділиться на: кінестетичний (аферентний); кінетичний (еферентний) [9].

А. Леонтьев зазначав що для виконання складних рухів важливі наступні складові:

- узгоджені скорочення м'язових груп (кінетична основа);
- безперервне надходження інформації від пропріорецепторів (кінестетична основа);
- збереження зорово-просторових координат;
- налагоджені процеси програмування, організації та контролю дій.

Особливе місце посідає пальцевий праксис. Він свідчить про значну міру диференційованості кистьових дій і є запорукою успішного оволодіння навичками письма в школі.

К. Ліппман говорив, що при випаданні однієї з цих ланок розвивається розлад праксису – апраксія, тобто відбувається втрата навичок складних цілеспрямованих дій, що були вироблені упродовж життя без ознак парезу чи порушення координації рухів. Іноді відбувається так, що звичайні побутові навички збережено, а виробничі чи професійні втрачаються. Мозковою основою апраксії є ураження тім'яної та лобової часток домінантної півкулі, а також мозолистого тіла [15].

Апраксія (лат. апрахія - «бездіяльність, бездіяльність») - порушення цілеспрямованих рухів і дій при збереженні складових його елементарних рухів; виникає при осередкових ураженнях кори великих півкуль головного мозку або провідних шляхів мозолистого тіла. Апраксії класифікують як з локалізації уражень головного мозку, так і за симптоматичним проявом; комплекс симптомів залежить від функціональності ураженої ділянки мозку [53].

Науковці змогли виділити такі види апраксії:

- ідеаторна апраксія характеризується втратою здатності до планування складних дій, порушенням послідовності рухів;
- конструктивна апраксія проявляється порушенням коректної спрямованості дій, хворому важко формувати з частин ціле. Причиною цього виду апраксії є патологічні зміни в тім'яній частці домінантної півкулі.
- моторна апраксія пов'язана з порушенням спонтанних та довільних дій. Причиною виникнення моторної апраксії є порушення роботи в мозолистому тілі
- кінестетична апраксія характеризується порушенням кінестезії рухів; тобто довільні рухи можливі лише під зоровим контролем довільний рух хворий може проводити лише під постійним зоровим контролем. Причина виникнення цього виду апраксії це порушення в роботі тім'яної частки головного мозку.
- просторова апраксія проявляється розладами розуміння просторових співвідношень під час виконання багатоступеневих рухів чи комплексів рухів. Характерним є те, що хворий плутає сторони, просторові значення.
- оральна апраксія визначається розладом кінестетичної основи рухів оральної мускулатури. Хворий не відчуває положенні органів мовленнєвого апарату, на практиці це виражається у заміні близьких за звучанням фонем, змазаному мовленні [65].

Диспраксія — своєрідні рухові розлади, у яких немає паралічів, ні порушень м'язового тону, але особа відчуває труднощі у координації і за виконанні складних рухів.

Причини диспраксії невідомі, але дослідження виявили, що може бути викликана неповним розвитком нейронів у мозку, а чи не його ушкодженням. Це походить від нездатності нейронів сформувати точний шлях передачі імпульсу в руховий апарат [53].

Нині питання праксису та його порушень є актуальним серед науковців. Особливо актуальною є тема порушень артикуляційного орального праксису.

Ч. Ньокіктьєн вважає, що праксис – це виконання складних дій, які включають в себе такі складові: планування і реалізація послідовності виконання, перехід через середню лінію тіла, зорові і зорово-просторові уявлення, уявлення щодо простих дій і орієнтування тіла у просторі. Порушення праксису він розглядає як апраксію. Апраксія, за Ч. Ньокіктьєном, – це порушення цілеспрямованих дій і нездатність здійснювати складні рухові акти, не зумовлене розладами рухів, чутливості і розуміння мовлення.

Нечітке мовлення, що зумовлене руховими порушеннями різних органів артикуляційного апарату Ч. Ньокіктьєн визначає як орально-моторну диспраксію.

М. Шеремет та Ю. Коломієць вказують на те, що «матеріальним підґрунтям будь-якої психічної функції є нейрофізіологічні функціональні системи, утворені ієрархічно організованими констеляціями ряду мозкових ділянок, серед яких чільне місце посідають лобні відділи кори головного мозку, і зокрема їх третинні утворення, до яких належить префронтальна кора, або інакше лобна гранулярна кора».

М. Шеремет та Ю. Коломієць інформують про те, що порушення роботи лобних ділянок кори великих півкуль призводить до розладів функцій регуляції, планування та формування внутрішнього плану дії мовленнєвого процесу а також до порушень граматичної, лексичної та синтаксичної старів мовлення, у тяжких випадках можлива повна втрата мовлення [64].

О.Корнев стверджує, що особи з порушеною звуковимовою мають труднощі орального та артикуляційного праксису. Це явище О.Корнев називає «вербальною диспраксією».

Б. Монделаєрс використовує поняття *Developmental apraxia of speech – DAS*, тобто артикуляційна диспраксія розвитку. Це поняття визначається як процес порушеного контролю за артикуляційними рухами [1].

М. Єфименко стверджує, що причиною порушень мовлення та процесів гнозису та праксису може бути порушення лікворного обміну та кровообігу, саме це призводить до розладів становлення слухомовленнєвих функцій та вербальної пам'яті [52].

Отже, формування праксису є важливим елементом повноцінного розвитку дитини дошкільного віку, і є фундаментом формування мовлення, що в свою чергу впливає на успішність оволодіння дитиною знаннями, вміннями та навичками в дошкільному та шкільному віці.

Також успішність оволодіння навичками в шкільному віці забезпечує мануальний та пальцевий праксис, адже від його розвитку залежить якість письма, малювання та інших практичних дій. «Не інтелектуальні переваги зробили людину володарем над усім, хто живе, але те, що одні ми володіємо руками – цим органом усіх органів», - писав Джордано Бруно [66].

У процесі розвитку кисть стає не лише як виконавицею волі, а й творцем, вихователькою мозку. Територія проекції кисті і особливо великого пальця в передній і задній центральних звивинах кори великих півкуль мозку має майже таку ж довжину, як решта тіла. Функція кистей рук універсальна та унікальна. Вона – основний орган праці у всьому його різноманітті.

Рука настільки пов'язана з нашим мисленням, переживаннями, працею, що стала допоміжною частиною нашого мовлення. Все те, що людина не здатна передати, вимовити, що не знаходить слів, шукає виразу через руку. Жест, як слово, може підняти людину, заспокоїти, образити, приголубити, вселити віру в праву справу, підтвердити слова, зробити їх вагомішими.

В. Сухомлинський зазначав, що витoki здібностей та обдарувань дітей знаходяться на кінчиках їх пальців. Від них, йдуть найтонші струмки, які живлять джерело творчої думки. Чим більше впевненості та винахідливості в рухах дитячої руки, тим тонша взаємодія руки з знаряддям праці, тим складніші рухи, необхідні для цієї взаємодії, тим яскравіша творча стихія дитячого розуму. Чим більше майстерності в дитячій руці, тим дитина розумніша [51].

Отже, можемо зробити висновок про те, що розуміння поняття праксис пройшло достатню еволюцію від думок Канта до пояснень Ч. Ньюкітська. Нині праксис розуміють як складний комплекс аналітико-синтетичних процесів, спрямованих на організацію цілісного рухового акту та автоматизоване виконання завчених рухів.

Таблиця 1.1

Вікові норми оволодіння практичними навичками в дошкільному дитинстві

№	ВІКОВИЙ ПЕРІОД	ПРАКТИЧНІ НАВИЧКИ, ЯКИМИ МАЄ ВОЛОДІТИ ДИТИНА
1.	3 роки	Малювання пальчиковими фарбами, пензликами, крейдою, губками тощо. Має вміти малювати вертикальну лінію. Аплікації, ліплення, конструювання, вирізання за контуром дитячими ножицями. Дитина повинна вміти мити та витирати руки.

Продовження таблиці 1.1

2.	4 роки	Дитина має вміти самостійно одягати речі (без застібок). Дитина має вміти розрізати ножицями папір. Дитина має вміти користуватися олівцями, фломастерами, ручками тощо. Вміти малювати кружечки, крапки, лінії. Дитина повинна вміти обводити та розфарбовувати картинки.
15.	5 років	У цьому віці дітьми добре освоєно алгоритм процесів вмивання, одягання, купання, їди, прибирання приміщення. Дошкільнята знають і використовують за призначенням атрибути, супроводжуючі їх: мило, рушник, хустку, серветка, столові прилади.

1.2. Особливості розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення

За даними досліджень Р. Левіної, О. Правдіної, М. Хватцева серед дітей із мовленнєвою патологією найчисленнішу групу складають діти із загальним недорозвиненням мовлення. Як стверджують В.В. Нікандров, Т.Б. Філічева, глибокі недоліки у мовленнєвій діяльності надають негативний вплив формування багатьох психофізичних процесів, оскільки мовлення знаходиться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими сферами життєдіяльності людини [11; 14].

Загальне недорозвинення мовлення – це різні багаточисельні мовленнєві розлади, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що відносяться до її звукової та смислової сторони, при нормальному слухові та інтелекті [59].

Питанню вивчення ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ присвячено багато робіт вітчизняних, а зокрема: К. Мастюкова (1972), Г. Каше (1962), Р. Левіна, (1968); В. Орфінська (1959, 1963, 1967), Г. Чиркіна, Т. Філічева (1985, 1986) Л. Трофименко (2005), Б. Гріншпун (1975), М. Шевченко (1999), В. Тарасун та ін.

Дослідники О. Белік, В. Воробйова, Г. Галактіонова відзначають, що у багатьох дітей з вадами мовлення спостерігається своєрідний розвиток моторного праксису, що виявляється у порушенні цілеспрямованості, точності, скоординованості та послідовності рухів, у їх численних пропусках та замінах. З погляду психофізіології, виявлені особливості рухової сфери пов'язані з тим, що мовленнєва та рухова функціональні системи та їх становлення в дошкільний період носять складний опосередкований характер [4].

На взаємозв'язок слова та моторного праксису вказували Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін. На їхню думку, дитина починає опановувати довільні рухи спочатку слідуючи словесно сформульованим вимогам

дорослих, а в міру розвитку мовленнєвої функції слово вже стає власним регулятором здійснення рухових програм. З наведеного положення випливає, що повноцінний розвиток мовлення та моторного праксису стають важливими факторами, що забезпечують успішне оволодіння дитиною навколишнім предметним світом, а згодом – предметною свідомістю.

Дошкільний вік, на думку М. Безруких, Н. Бернштейн, є періодом інтенсивного розвитку моторної сфери.

Саме в даний віковий період руху набувають виразності, плавності та точності, діти краще освоюють ритм [3]. У цьому віці також спостерігається позитивна динаміка у показниках, що характеризують розвиток силових здібностей та загальної витривалості, швидкісних, рухово-координаційних здібностей та гнучкості. Активно розвиваються графомоторні навички, лінії та штрихи стають більш чіткими та рівними (В. Бехтеров, М. Кольцова, А. Лурія, М. Монтесорі, В. Сухомлинський та ін.).

У дослідженнях Т.А. Парфенової вказується, що у разі виникнення у дитини відхилень у будь-якій сфері оволодіння практичними вміннями та навичками, навчальними діями стає неможливим, що суттєво впливає на самореалізацію у житті, подальшу трудову діяльність, соціальну адаптацію та соціалізацію людини в суспільство [8, с. 52].

Вчені в галузі спеціальної освіти Л. Арутюнян, І. Левченко, В. Лубовський, О. Мастюкова, М. Певзнер зазначають, що розвиток ручного праксису дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ не відповідає віковій нормі. Вони наголошують на необхідності корекційно-розвиткової роботи в цьому напрямі. Під час тренування тонких рухів пальців рук мовлення не тільки розвивається більш посилено, але і формується більш досконало. Тож, розвиток рухового апарату, зокрема ручного праксису, є чинником, що стимулює розвиток мовлення [45].

В. Лубовський виділив характерні ознаки розвитку праксису дітей дошкільного віку, що мають ЗНМ. Серед основних ознак він виділив те, що діти відрізняються однолітків з мовленнєвою нормою незграбністю, поганим

координуванням власних рухів, уповільненістю рухів або навпаки імпульсивним виконанням рухів. В. Лубовський зазначав, що вищевказані особливості перешкоджають опануванню дитиною вміннями до самообслуговування [59].

М. Певзнер вказує на те, що багато дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ не вміють самостійно одягатися і роздягатися, не правильно складають свої речі, не вміють застібати та розстібати гудзики, не вміють шнурувати своє взуття. Також, на його думку, важливим фактом є те, що діти виявляють труднощі при виконанні ходьби, бігу, стрибків, тощо. Ходьба дітей незграбна, з елементами човгання. Діти з ЗНМ відчувають труднощі в опануванні стрибками. Предмети часто випадають з їхніх рук, виникають труднощі при наливанні рідин у ємкості [56].

Недосконалість ручного праксису помітна в продуктивній діяльності старших дошкільників. Особливим прикладом, за даними І. Левченко, на підтвердження зазначеного факту є вираженість недосконалостей при малюванні, контури малюнка слабо виражені, нечіткі, переривчасті. Недостатність розвитку загального і ручного праксису властиві дітям з загальним недорозвиненням мовлення. Порушення праксису знаходять своє вираження і мовленнєвій діяльності [34].

Згідно практично досвіду роботи з дітьми з ЗНМ Г. Чиркіна, Т. Філічева наголошують на тому, що під час корекційної роботи направленої на удосконалення всіх видів праксису, мовлення значно якісно поліпшується. Крім того рухи поступово стають чіткішими, координованішими, плавнішими [58]. Це підтверджує твердження науковців Л. Виготського та О. Лурії про те, що руки та мовлення знаходяться у тісному зв'язку .

Недарма показники рівня розвитку ручного праксису включені в обстеження дитини до шкільної готовності. Педагогами-практиками Л. Арутюнян, М. Кольцова доведено, що дитина, яка має високий рівень розвитку ручного праксису вміє логічно міркувати, у неї розвинене мовлення

згідно віку, процеси пам'яті та уваги відповідають нормативним орієнтирам старшого дошкільного віку.

В. Цвинтарний також в своїх роботах підтверджує залежність мовлення від рівня розвитку ручного праксису. Ним була виведена пряма залежність: зрілості мовлення дитини від ступеня рухливості пальців рук: якщо розвиток руху пальців відстає, то затримується мовленнєвий розвиток [61].

О. Мелехова виділяє такі порушення ручного праксису у дітей з загальним недорозвиненням мовлення:

- порушення регуляції довільних рухів,
- недостатня координація та чіткість виконання рухів руки
- складнощі переключення з одного руху на інший та автоматизація нового руху

- зволікання
- хаотичність,
- наявність супутніх рухів (синкінезій),
- неузгодженість [42].

О. Миронова виявила кореляційну залежність між динамікою розвитку мовлення та моторикою у дітей з відхиленнями від нормативного розвитку [44].

М. Кольцовою було встановлено зв'язок між пальцями рук і мозковими зонами [26]. Вона вказує на те, що стимулювання мовленнєвих ділянок в корі головного мозку відбувається під впливом кінестетичних імпульсів від рук, особливу значимість мають імпульси від пальців. Вона підкреслила, що найбільш помітними є вищезазначені факти в дошкільному дитинстві, адже це період становлення і формування моторної зони, що впливає на мовлення. М. Кольцова запевняє, що у період формування активного мовлення дитини варто розвивати загальну, актикуючійну і дрібну моторику [26].

На основі досліджень, що проводила Л. Фоміна було визначено, що мовленнєвий розвиток буде відповідати нормі за умови відповідності розвитку

праксисту рук, якщо він затримується, то мовленнєвий розвиток також відстає [56].

Дослідження М. Кольцової говорять про те, що виключна роль у повноцінному розвитку вищих психічних функцій належить руховому аналізатору, тобто у структурі розвитку важливу роль відіграє оцінка сформованості різних видів праксисту.

Г. Чиркіна, Т. Філічева зазначають, що діти старшого дошкільного віку з ЗНМ мають серйозні труднощі з орієнтуванням на листі та графічною роботою на ньому, адже вищеописані процеси потребують складної роботи дрібних м'язів кисті та певного рівня розвинення зорового сприйняття та уваги [59].

Т. Філічева попереджає про те, що порушення розвитку ручного праксисту у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ може призвести до виникнення проблем в опануванні письмовим мовленням, тобто до дисграфії. Саме з цієї причини варто створювати умови для накопичення та удосконалення рухового досвіду, розвиток навичок ручного праксисту [58].

Українські науковці Л. Трофименко характеризують ЗНМ і стверджують, що усне мовлення дитини напряму залежне від її практичних навичок.

Українська вчена М. Шеремет говорить, що разом із загальною ослабленістю, діти із ЗНМ, у тому чи іншому ступені, вказують на збіднення, спотворення і порушення сенсомоторного розвитку як окремих систем (ноги, руки, очей, орального апарату), так і їх взаємодії [63]. Недорозвинення розвитку всіх видів моторики – загальної, дрібної, мимічної та артикуляційної: порушення у розвитку основних рухів і їх фізичних якостей, недостатня статична і динамічна координація загальних та дрібних рухів, зниження швидкості та спритності під час виконання вправ. Дітям даної категорії характерним є порушення конструктивного праксисту, що переважно пов'язано з недорозвиненням дрібної моторики пальців та кисті рук, вони мають труднощі під час маніпуляції дрібними предметами.

Тому, дітям старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення є характерними такі порушення праксису:

- порушення регуляції довільних рухів,
- недостатня координація та чіткість виконання певних рухів,
- складність у переключенні з одного руху на інший та автоматизації нового руху,
- наявність супутніх рухів (синкінезій), зволікання, хаотичність, неузгодженість.
- у процесі спеціального навчання дітям важко відтворювати те чи інше положення пальців за зразком.

1.3. Сучасні підходи до проблеми розвитку ручного праксису в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення

Дослідження Т. Філічевої та Г. Чіркиної виявили у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ відставання в розвитку ручного праксису. Вони вважають, що відставання в розвитку моторної функції м'язів рук погіршує стан мовлення. На думку цих вчених, корекції ручного праксису необхідно приділяти значну увагу при планування та реалізації корекційно-виховної роботи з подолання загального недорозвинення мовлення. Вони звертають увагу на те, що додатковою користю від коригування праксису рук є не лише значні покращення в мовленні, а й покращення в діяльності аналізаторних систем, процесах сприймання, функціях просторового орієнтування, координації рухів [59].

Саме з критерію вправності дитячих рук науковці та педагоги роблять висновок про стан розвитку центральної нервової системи (ЦНС), її мозку.

А. Виноградова стверджує що, сензитивним періодом у розвитку кори великих півкуль головного мозку є вік від 2 до 10-11 років. У своїй статті вона говорить про важливість підбору моторного навантаження в мовленнєвій діяльності і стверджує, що від сформованості ручного праксису залежить

напряму розвиток активного зв'язного мовлення дитини дошкільного віку. На її думку, спочатку з'являється координованість рухів руки, а вже потім артикуляція складів [10].

Роботи низки дослідників, вказують, що у структурі розвитку дітей із ЗНМ важливого значення має оцінка рухових порушень, тому що важливе у розвитку вищої нервової діяльності та психічних функцій людини в цілому належить руховому аналізатору [5, 7, 8, 14].

М. Кольцова вказує, що при систематичному виконанні вправ для рук підвищується працездатність кори великих півкуль. Науковець пропонує користуватися методикою розвитку пальцевого праксису дітей дошкільного віку, що розроблена В. Кисельовою. Дана методика має блочну систему, що ускладнюється блок за блоком, від складного до простого. Рання стимуляція моторного розвитку й корекція рухових порушень дають змогу запобігти загальному недорозвиненню мовлення в дітей з органічними ураженнями нервової системи чи мінімальними мозковими дисфункціями [24].

Вчена С. Миронова звертає увагу на необхідність розвитку ручного конструктивного праксису у дітей із ЗНМ. Першочергову роль для налагодження практичних навичок пальців рук вона відводить пальчиковим іграм. Саме під час даного виду ігор, на її думку, відбуваються певні зрушення в психофізичному розвитку дитини дошкільного віку. Він вказує що причиною позитивного впливу на мовлення є те, що виконання ритмічних вправ і рухів посилює узгодженість роботи мозкових центрів та мовленнєвих зон зокрема. Виконання вправ з пальчиками посилюють позитивний емоційний фон заняття, розвивають уміння наслідувати дорослого, вчать розуміти зміст мовлення зверненого до дитини, дані ігри підвищують мовленнєву активність дитини. Важливою перевагою використання пальчикових ігор є те, що дитинне лише вчиться концентрувати свою увагу, й тренується правильно її розподіляти.

С. Миронова констатує той факт, що виконання пальчикових вправ дітьми дошкільного віку з ЗНМ призводить до таких наслідків:

Мовлення стає чіткіше, ритмічніше, яскравіше, посилюється контроль дитини за рухами артикуляційного апарату та руками.

- Удосконалюється пам'ять дитини;
- Активніше розвивається увага;
- Кисті рук стають сильніше, гнучкіше;
- Покращується якість виконання продуктивних видів діяльності.

С. Миронова також звертає увагу на вправи та ігри з піском, стверджуючи, що вони розвивають творчий потенціал, ручний праксис та просторове сприймання [43].

Вченими В. Яшина, Н. Шокуровою описано безліч видів технік з ручного праксису, зокрема можемо виділити:

- плетіння кісок;
- вишивання шнурком;
- шнурівки та варіації на цю тему,
- зав'язування бантів,
- вишивання шнурками по предмету з контуром,
- застібання й розстібання гудзиків, блискавок, кнопок,
- в'язання на спицях,
- викладання дрібними предметами (горохом, квасолею, насінням, дрібними гудзиками, скріпками, викладання паличками, сірниками) [6].

- роботу з ножицями: розрізування аркуша паперу на частини за зразком, за інструкцією, вирізування знайомих геометричних фігур і нескладних предметів по контуру й без нього [65].

На думку науковців дані вправи роблять дитячі руки спритними, при цьому навчають різним видам навичок.

Шик Л. було виділено такі позитивні зрушення у розвитку дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ після використання пальчикових ігор

1. Відтворення вправ і ритмічних рухів пальцями індуктивно призводить до зрушень в центрах мовлення головного мозку і різкого підвищення

узгодженої діяльності мовленнєвих зон, що, в кінцевому підсумку, стимулює розвиток мовлення.

2. Ігри з пальчиками створюють придатний емоційний фон, розвивають уміння наслідувати дорослому, вчать дошкільника вслухатися і розуміти зміст зверненого до нього мовлення, підвищують мотивацію до мовленнєвої діяльності.

3. Правильний розподіл уваги, навичка її концентрації.

4. Посилення контролю за виконуваними рухами.

5. Розвиток пам'яті пам'яті старшого дошкільника за рахунок вивчення зв'язок рухів.

6. У дошкільника розвивається уява.

7. У результаті освоєння всіх вправ кисті рук і пальці отримують силу, рухливість і гнучкість [46].

А. У совою було виділено три групи вправ для розвитку праксису рук. Перша група вправ – вправи призначені для розвитку наслідувальних навичок і здатностей, вони не включають в себе складно диференційовані рухи. Їх основна мета – навчити дитину напружувати і розслабляти м'язи кистей та пальців, також такі вправи вчать дитину зберігати руки в статичній позі певний час, та вміти змінити дане положення на інше.

Друга група – це вправи на тренування статичних навичок на більш високому рівні. Третя група вправ являє собою динамічні вправ, що спрямовані на розвиток точної координації рухів. Дані вправи призначені лише дітям з загальним недорозвиненням мовлення, а й дітям з іншими видами відхилень від нормального розвитку та в якості вправ для розвитку дітей, що навчаються в загальних групах дошкільних навчальних закладів [56].

А. У совою було також визначено, що гри з піском є ефективним засобом розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення. Ігри з піском допомагають виявлятися активності дитини, при цьому допомагаючи їй розвивати практичні навички виконання автоматизованих дій, оптимізувати просторове сприйняття, образно-логічне

мислення. Також пісок є засобом дослідження та конструювання світу. Він має гарний заспокійливий та терапевтичний ефект на емоційну сферу дитини [56, с.70].

М. Кольцова і ряд дослідників вважає, що є підстави розглядати кисті рук як важливий орган мовлення людини. Вік 5-7 років є сензитивним для розвитку кисті руки. Також цей вік вважається передшкільним, тому вищевказані дослідники рекомендують включати в корекційно-розвивальну роботу графічні вправи, що допомагають розвивати ручний праксис і готувати до оволодіння навичками письма в школі. М. Кольцова вказує на те, що виконуючи графічні вправи, дитина старшого дошкільного віку з ЗНМ вчиться виконувати, словесні та ілюстративні інструкції і працювати самостійно, зв'язно і послідовно висловлювати думки під час роботи над графічними вправами. М. Кольцова вказує на те, що застосування зображальних матеріалів при виконанні графічних вправ може бути варіативним: від олівців до фарб. На перших етапах роботи доречно використовувати фломастери, адже вони залишають чіткий, яскравий слід і не призводять до напруження руки дитини при проведенні ліній різної конфігурації [26].

С. Козлова рекомендує проводити роботу по розвитку дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку у таких напрямках:

- Формування дрібної мускулатури пальців;
- Розвиток зорового аналізу і синтезу
- Навчання малюванню, тобто графічні вправи
- Формування графічної символіки [28, с.304].

Робота з розвитку рухів пальців і кисті рук повинна проводитися систематично по 10 хвилин кілька разів на день. Набір пальчикових ігор може мати такий зміст:

- Ігри пальчиками, що супроводжуються скоромовками з елементами арттерапії.
- Пальчикові ігри з віршованим супроводом та з елементами арттерапії.

- Пальчикові ігри-казки з елементами казкотерапії.
- Ігри пальцями з паличками і кольоровими сірниками. З їх допомогою діти можуть викладати цифри, букви, відповіді на загадки, розв'язувати головоломки з елементами кольоротерапії.
- Шнурівки. У старшому дошкільному віці дітям можна запропонувати на дерев'яній дощечці з дірочками зобразити методом шнурівки друковані цифри, літери, геометричні фігури, предмети побуту з опорою на зразок.
- Пальчиковий алфавіт із засобами арттерапії.
- Пальчиковий театр із застосуванням лялькотерапії.
- Ігри з крупами. Подані ігри сприяють не тільки розвинути координацію рухів і окомір, але й закріпити зорові образи. Ігри з гудзиками, кнопками, гачками і намистинами з елементами арттерапії.
- Плетіння кісок з ниток, різнокольорових стрічок. Дана вправа допомагає дитині розвинути почуття ритмічності та координувати роботу обох рук.
- Самомасаж кистей рук з використанням різних предметів (каштанів, масажних м'ячів, гумок і т.д.) з елементами су-джок терапії.
- Малювання з допомогою трафаретів, фігурних лінійок з елементами арттерапії.
- Малювання на піску з елементами пісочної терапії.
- Застосування графічних вправ.
- Штрихування.
- Обведення.

З. Ленів вказує на те, що варто починати роботу з розвитку пальцевого праксису дітей з мовленнєвими вадами з раннього віку. З. Ленів стверджує, що починати роботу з розвитку пальцевого праксису дітей з мовленнєвими вадами в молодшому шкільному віці засобами масажу долоней та пальців, а також вправ гімнастики для пальчиків, що поєднуються з віршами. Також

важливим аспектом розвитку пальчикового праксису є навчання процесам самообслуговування.

Робота з розвитку дрібної моторики з дітьми дошкільного віку і координації рухів руки мусить стати важливим елементом підготовки до школи, зокрема, для того, щоб пришвидшити мовленнєвий розвиток дитини, необхідно сприяти розвитку рухів пальців рук. Значно вирішальною частиною роботи з розвитку пальцевого праксису є «пальчикові ігри». Подані ігри та вправи, дуже цікаві і сприяють розвитку мовлення, творчої діяльності. «Пальчикові ігри» відображають реальність навколишнього світу - предмети, тварини, людей, їх діяльність, явища природи. У ході «пальчикових ігор» діти, повторюючи рухи дорослих, активізують моторику рук. Тим самим виробляється спритність, вміння керувати своїми рухами, концентрувати увагу на одному виді діяльності [46].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Отже, нами було здійснено теоретичний огляд наукових праць, присвячених дослідженню важливості розвитку ручного праксису дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня. Ми можемо констатувати факт, що проблема розвитку праксису рук та зв'язок вищевказаної сфери тісно пов'язаний з розвитком мовлення та вищих психічних функцій. Це відображено в роботах таких вчених як Л. Арутюнян, М. Кольцова, І. Левченко, В. Лубовський, О. Мастюкова, М. Певзнер.

О. Мастюкова, Ю. Гаркуша, А. Воронова, Є. Соболевич в своїх роботах зазначають той факт, що діти з ЗНМ III рівня мають порушення не лише всіх компонентів мовлення, а й проблеми в розвитку різних видів сприймання, пам'яті, уваги та мислення, а також порушення мовлення негативно впливають на загальний розвиток організму дитини. Також ними доведено, що в корекційній роботі з такими дітьми з метою покращення розвитку ручного праксису застосовуються різноманітні методи та прийоми, досить поширеними і достатньо дієвими є вправи та ігри, що спрямовані саме на розвиток дрібної моторики рук, масаж та самомасаж, а також графічні вправи.

Дослідники Л. Арутюнян, І. Левченко, В. Лубовський, О. Мастюкова, М. Певзнер наголошують на необхідності корекційно-розвиткової роботи в цьому напрямі, розглядаючи розвиток рухового апарату, зокрема ручного праксису у якості важливого чинника розвитку мовлення.

Кисті та пальці руки дитини, на сьогоднішній день, висвітлюються теоретиками і практиками як орган, що активізує й стимулює діяльність кори головного мозку, підсилює працездатність усіх її відділів, значно впливає на формування в дітей з порушеннями мовлення вищих пізнавальних функцій, особливо мовлення і мислення.

В подальшому ми ставимо завдання на практиці дослідити рівень ручного праксису дошкільників старшого віку із ЗНМ третього рівня та розробити корекційну програму з розвитку формування точних рухів рук осіб означеної категорії.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА РОЗВИТКУ РУЧНОГО ПРАКСИСУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ІІІ рівня

2.1. Організація і методи дослідження.

Науково доведено, що рівень мовленнєвого розвитку перебуває у прямій залежності від стану сформованості ручного праксису. Тому тренування рухів пальців рук є важливим чинником, що стимулює мовленнєвий розвиток дитини, і є суттєвим.

Праксис - здатність виконувати послідовні комплекси рухів (не лише з предметами) і здійснювати цілеспрямовані дії за опрацьованим планом.

Вчені в галузі спеціальної освіти М. Кольцова, Л. Арутюнян, І. Левченко, В. Лубовський, О. Мастюкова, М. Певзнер зазначають, що розвиток ручного праксису дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ не відповідає віковій нормі. Вони наголошують на необхідності корекційно-розвиткової роботи в цьому напрямі. З тренуванням тонких рухів пальців рук мовлення не тільки розвивається більш посилено, але і формується більш досконало. Отже, розвиток рухового апарату, зокрема ручного праксису, є рушійною силою, що стимулює розвиток мовлення.

Незважаючи на відносну розробленість досліджуваної проблеми, все ще залишається недостатньо вивченим питання щодо особливостей діагностики та розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Для виявлення рівня розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня була проведена діагностика.

Мета дослідження: цілеспрямоване виявлення рівня сформованості ручного праксису у дітей із ЗНМ ІІІ рівня.

Виходячи з мети, нами були визначені наступні завдання:

1. Підібрати методики для виявлення рівня розвитку ручного прасису в старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня.
2. Вибрати базу і контингент дітей для обстеження.
3. Провести обстеження дітей на базі центру розвитку дитини.
4. Проаналізувати і узагальнити результати дослідження, зробити висновки про особливості рівня сформованості ручного прасису у дітей старшого дошкільного рівня із загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

Аналіз літературних даних із проблеми розвитку ручного прасису у дошкільників із ЗНМ дозволяє припустити що, у дітей із зазначеним мовленнєвим порушенням виявляється низький рівень ручного прасису, який характеризується як загальними, так і специфічними особливостями.

Констатувальний етап дослідження проводився у Сімейному центрі психології та розвитку «ГородОК» Сумського району, Сумської області. Були обстежені 10 дітей дошкільного віку 5,5-6 років із загальним недорозвиненням мовлення. Більш розгорнута інформація про контингент обстежуваних дітей наведена у таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Контингент обстежуваних дітей

<i>№ п/п</i>	<i>Ім`я</i>	<i>Стать</i>	<i>Вік</i>
1.	Ліза	Дівчинка	5,5 р.
2.	Уляна	Дівчинка	5,5 р.
3.	Надя	Дівчинка	6 р.
4.	Сергій	Хлопчик	5,5 р.
5.	Давід	Хлопчик	5,5 р.
6.	Іван	Хлопчик	5,5 р.
7.	Гордій	Хлопчик	6 р.
8.	Єгор	Хлопчик	5,5 р.
9.	Маша	Дівчинка	5,5 р.
10.	Анна	Дівчинка	5,5 р.

Для досягнення точних даних під час проведення констатувального експерименту ми дотримувались таких умов організації:

- Відсутність зайвих звуків та людей.
- Безпечне та комфортне середовище.
- Освітлення приміщення було на достатньому рівні.
- Діти попередньо ознайомились із кабінетом логопеда.
- Використовували відповідний нормам, розмір шрифту поданого наочного матеріалу.
- Надавали короткі та чіткі інструкції голосом середньої висоти та гучності.

Обстеження проводилося з кожною дитиною індивідуально. Для дослідження ручного праксису старших дошкільників використовували наступні методики:

- методика О. Архіпової «Праксис поз за зоровим зразком» (обстеження стану статичного праксису);
- проба А. Семенович «Килимки» (обстеження здатності до задуму руху);
- методика Н. Гуткіної «Будиночок» (обстеження здатності до послідовності рухів);
- проба О. Лурії «Кулак-ребро-долоня» (обстеження стану динамічного праксису);
- окремо фіксували точність, вправність виконання рухів, координованість і плавність дій.

Дані проби спрямовані на дослідження найвищих рівнів організації довільних дій, що регулює роль мовлення в руховій системі.

Завдання дослідження:

- виявлення особливостей моторних функцій у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня;

- визначення рівня сформованості ручного праксису у даного контингенту дітей.

Методика О. Архіпової праксис поз за зоровим зразком (обстеження стану статичного праксису).

Обладнання: список статичних вправ для рук.

Інструкція: роби як роблю я.

Процедура обстеження: дитині послідовно пропонується кожна із зображених нижче поз пальців (рис. 2.1.), яку вона має відтворити. Почергово обстежуються обидві руки, спочатку провідна (у всіх дітей це права), а потім лівою рукою. Після виконання кожної пози дитина вільно кладе руку на стіл.

1. «Вказівник» - рука стиснута в кулак, а вказівний палець витягнутий вперед.
2. «Мізинець» - рука стиснута в кулак, а мізинний палець витягнутий вперед.
3. «Кільце 1» - великий та вказівний пальці з'єднані в кільце, інші пальці випрямлені.
4. «Кільце 2» - великий та середній пальці з'єднані в кільце, інші пальці випрямлені.
5. «Кільце 3» - великий та безіменний пальці з'єднані в кільце, інші пальці випрямлені.
6. «Ріжки» - рука стиснута в кулак, вказівний та мізинець витягнуті вперед.

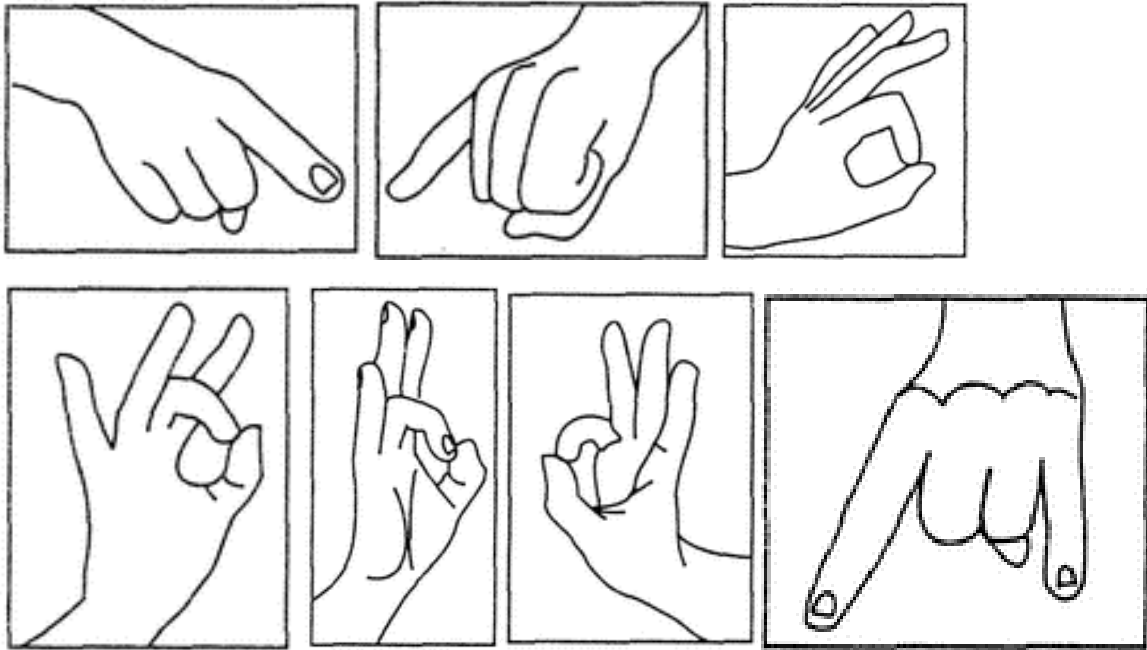

Рис.2.1. Серія статичних рухів за методикою О. Архімової

Критерії оцінювання:

- 4 бали – всі завдання виконуються правильно;
- 3 бали – всі завдання виконуються правильно, але у повільному темпі;
- 2 бали – завдання виконуються правильно, спостерігаються синкінезії;
- 1 бал – виконує завдання лише за допомогою іншої руки (розгинає пальці іншою рукою, утримує їх у разі виникнення синкінезії);
- 0 балів – завдання не виконуються

Проба обстеження здатності до задуму руху «Килимки» Семенович А.

Обладнання: аркуш паперу, ручка або фломастер.

Інструкція: розмалюй аркуш паперу.

Процедура обстеження: проводилася наступним чином: дитині необхідно дати аркуш паперу, складений удвічі, на якому зображено великий прямокутник та подати інструкцію: «Уяви собі, що це килимок. Розмалюй його, будь ласка».

Після завершення розфарбовування однією рукою лист повертається і аналогічна процедура проводиться іншою рукою.

Оцінюється точність, диференційованість рухів пальців та власне здатність до перемикавання з одного руху на інший.

Критерії оцінювання:

5 балів – правильно та швидко;

4 бали – правильно, але повільно;

3 бали – дезавтоматизація рухів на виснаженні;

2 бали – персеверації (повторення) на виснаженні;

1 бал – виражені персеверації.

Методика Н. Гуткіної «Будиночок» (обстеження здатності до послідовності рухів).

Обладнання: аркуш паперу, ручка або фломастер та приклад будинку.

Інструкція: перемалюй, будинок, зображений на малюнку (рис.2.2).

Процедура обстеження: методикою є завдання на змальовування картинки, що зображує будиночок. Завдання дозволяє виявити не лише здатність до послідовності рухів, але і вміння дитини орієнтуватися у своїй роботі на зразок, вміння точно скопіювати його, виявляє особливості розвитку довільної уваги, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки. Методика розрахована на дітей віком 5 - 10 років.

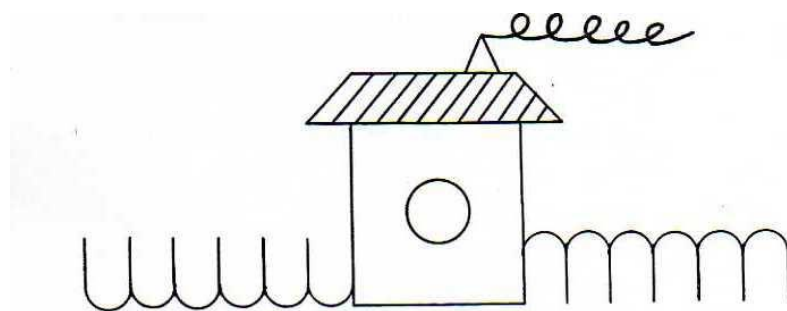

Рис. 2.2. Зображення будинку для обстеження.

Хід роботи

Логопед показує дитині картинку та пропонує їй точно змалювати будинок.

Інструкція, що подається дитині: «Перед тобою лежить аркуш паперу та олівець. На цьому аркуші я прошу тебе намалювати такий же самий малюнок, який ти бачиш на цій картинці (перед дитиною кладуть листок з «Будиночком» (рис.2.2)). Не поспішай, будь уважним, спробуй, щоб твій малюнок був тоно такий, як цей на зразку. Якщо ти щось не так намалюєш, то витирати гумкою чи пальцем не можна, а потрібно поруч чи поверх неправильного намалювати правильно. Якщо тобі зрозуміло завдання, тоді приступай до роботи».

Під час роботи дитини необхідно зафіксувати: якою рукою вона малює — правою чи лівою; як дитина працює із зразком: чи часто дивиться на нього, чи проводить повітряні лінії над малюнком-зразком, що повторюють контури картинки, чи звіряє зроблене із зразком або, миттю глянувши на нього, малює по пам'яті; швидко чи повільно проводить лінії; чи відволікається під час роботи; висловлюється та задає питання під час малювання; чи звіряє обстежуваний по закінченню роботи свій малюнок із зразком.

Після закінчення роботи дорослий пропонує дитині перевірити, чи все у неї правильно. Дитина може виправити неточності.

Обробка експериментального матеріалу проводиться шляхом підрахунку балів, що нараховуються за помилки.

Безпомилкове копіювання малюнку оцінюється 0 балів.

Помилками вважаються:

- відсутність будь-яких деталей малюнка. (4 бали). Оцінювані деталі: права половина паркану, ліва половина паркану, дим, труба на даху, дах, штрихування на даху, вікно, лінія, що зображає основу будиночка;
- збільшення деяких деталей більш ніж у 2 рази за відносно довільному збереженні розміру всього малюнка (3 бали за кожен збільшену деталь);
- неправильно намальований елемент рисунка (2 бали). Відтворена будь яка кількість елементів у малюнка не вважається помилкою,

тобто неважливо скільки буде паличок у паркані, кілець диму або ліній у штрихуванні даху.

- неправильне розташування деталей у просторі малюнка (1 бал): малювання паркану не на одній спільній лінії з основою будинку, а наче в підвішеному стані, у повітрі або нижче за основу будиночка; зміщення труби до лівого кута даху; значне усунення вікна в сторони від центру; малювання диму більш ніж на 30° відхиляється від горизонтальної лінії; головна частина даху за розміром відповідає основі будинку, та не перевищує його;
- відхилення прямих ліній на більше 30° від заданого напрямку (1 бал);
- розриви між лініями в тих місцях, де вони мають бути з'єднані (1 бал за кожен розрив). Коли лінії штрихування даху не доходять до лінії даху, 1 бал ставиться за штрихування в цілому, а не за кожен лінію окремо;
- залазіння ліній одна на одну (1 бал за кожне залазіння).

Критерії оцінювання:

0-1 балів - високий рівень

2-4 балів - середній рівень

5-6 балів - рівень нижче середнього

більше 7 балів - низький рівень

Відповідно суми балів ми робимо висновок про рівень сформованості довільної уваги, вміння діяти за зразком тощо. При інтерпретації результатів експерименту необхідно враховувати вік випробуваного. Так, діти 5 років майже не отримують оцінку «0». Якщо ж дитина 10 років отримує понад 1 бал — це свідчить про порушення у розвитку однієї або кількох досліджуваних методикою психологічних сфер. При аналізі малюнка слід звернути увагу до характер ліній, які можуть зазначити стан розвитку дрібної моторики, і про особистісні особливості дитини.

Проба на динамічний праксис: відтворення серій рухів «Кулак-ребро-долоня» (КРД).

Обладнання: серія послідовних рухів.

Інструкція: «Зараз ми будемо робити рухи руками, подивися уважно та спробуй запам'ятати».

Процедура обстеження: логопед дає інструкцію, після цього він три рази відтворює серію послідовних рухів «кулак – ребро-долоня» (рис.2.3.): стискає кисть в кулак (кулак перебуває горизонтально), потім ставить кисть на ребро, далі кладе долоню пластом на стіл. Рухи виконуються плавно, в досить повільному темпі. Щоб виділити кордон серії, перед наступним показом зазначає, що показує останній раз. Далі логопед спостерігає виконання рухів дітьми, якщо спроби неуспішні, показ зразка повторюється. Після вкотре неуспішних спробах, логопед виконує рухи разом з дітьми; після дво-, триразового спільного виконання вони повинні відтворити рухи самостійно. Нарешті, якщо і спільне виконання не зводиться до успіху, логопед супроводжує поєднане виконання мовленнєвими командами: «долоню»... «кулак»... «ребро». При появі помилок логопед може попросити дітей бути уважнішими.

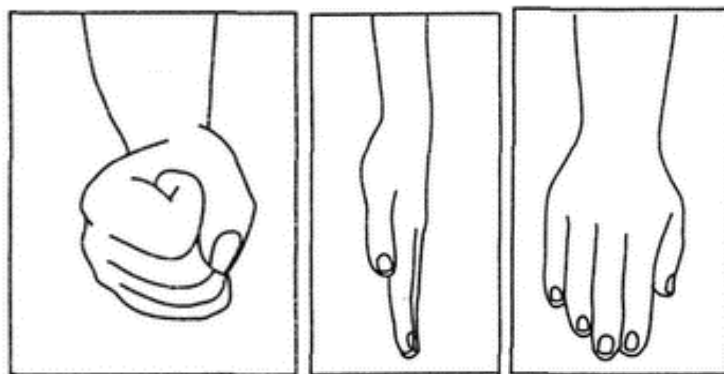

Рис 2.3. Серія послідовних рухів «кулак-ребро-долоня».

Логопед спостерігає за виконанням 10 серій (іноді більше – в залежності від успішності виконання), після чого дітям за тією ж процедурою пред'являється інша серія: «кулак – долоня – ребро». Потім дітям пропонується виконати обидві серії рухів лівою рукою. Така схема

дослідження динамічного праксису спрямована, перш за все, на виявлення можливості до перемикання – вона провокує інертне відтворення попередньої рухової структури. Якщо логопед хоче акцентувати увагу на можливості перенесення серії рухів з однієї руки на іншу, він може використовувати іншу схему: перша серія виконується правою, а потім лівою рукою; друга серія – лівою, а потім правою.

Проба на динамічний праксис дозволяє оцінити і відстрочену моторну пам'ять. Для цього після виконання наступної графічної проби дітей просять пригадати, які серії рухів вони виконували. При необхідності з'ясовується, що маються на увазі ті рухи, коли вони працювали не двома руками разом, а кожною рукою окремо. Так, якщо дитина демонструє тільки одну серію рухів, їй нагадують, що їх було дві та пропонують згадати другу. Якщо вона не може пригадати жодної серії, показує перший елемент першої серії («долоню»).

Критерії оцінювання: особливості опанування програми рухів; наявність та власне характер зовнішнього опосередкування програми: автоматизованість, а також плавність рухів; характер помилок серійної організації; наявність стомлюваності (виснаження); види просторово-кінестетичних помилок асиметрії рук.

Власне для оцінки особливостей засвоєння програми логопед зазначає, яка форма пред'явлення виявилася достатньою (або недостатньою). Дитина може засвоїти програму: з першого показу (0 балів), з другого показу (1), після спільного виконання (2), після спільного виконання з мовленнєвою інструкцією (3); вона також може не засвоїти програму (4 бали).

Для зовнішнього опосередкування обстеження логопед може застосовувати як мовленнєвий супровід (наприклад, повторювати: «кулак – ребро – долоня», або «один – два – три», або «так – так – так»), так й немовленнєвих, тобто використовувати простір столу: зробити першу ланку серії на одному місці, другу – на другому, третю – на третьому, потім повернутися знову до першого місця. І фіксує варіанти: зовнішнього опосередкування Немає (0 балів), немовленнєве опосередкування (1),

ефективне мовленнєве (2), неефективне мовленнєве опосередкування (3 бали). Слід звернути увагу на те, чи зберігає дитина опосередкування постійно, або по мірі засвоєння відмовляється від нього чи власне вдається до нього при втомі.

2.2. Аналіз результатів дослідження.

Мовленнєва здатність залежить тільки від тренування артикуляційного апарату, а й від руху рук. З метою посилення кінестезій пропонується використовувати оптимізуючу логопедичну роботу прийоми, які включають пальцеві ігри. Тренування пальців рук впливає на дозрівання мовленнєвої функції.

Так, за обраними методиками була проведена діагностика щодо визначення рівня розвитку ручного праксису старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

Після закінчення діагностичного обстеження були зроблені підрахунки балів для кожної дитини та виведені у відсоткове співвідношення.

Розглянемо результати даної діагностики.

Результати проведення методики О. Архіпової «Праксис поз за зоровим зразком» для виявлення стану статичного праксису.

Велика кількість обстежуваних дітей виконували завдання дуже повільно, деякі відтворювали пози лише за допомогою іншої руки (розгинаючи та загинаючи пальці), постійно звіряли відтворену позу із зразком та лише дві дитини мали незначні труднощі у дзеркальному відтворенні поз.

Згідно результатів оцінювання рівня стану статичного праксису (табл 2.2. та рис. 2.4.), високий рівень виконання завдання має одна дитина (10%), середній рівень, нижче середнього та низький рівень отримали по 3 дитини, тобто по 30 %.

Таблиця 2.2

*Результати емпіричного дослідження стану розвитку статичного
праксису*

№	Дитина	Рівні виконання завдання (у балах)
1	Ліза	Нижче середнього (2 б.)
2	Уляна	Середній рівень (3 б.)
3	Надя	Низький рівень (1 б.)
4	Сергій	Низький рівень (1 б.)
5	Давід	Середній рівень (3 б.)
6	Іван	Низький рівень (1 б.)
7	Гордій	Середній рівень (3 б.)
8	Єгор	Високий рівень (4 б.)
9	Маша	Нижче середнього (2 б.)
10	Анна	Нижче середнього (2 б.)

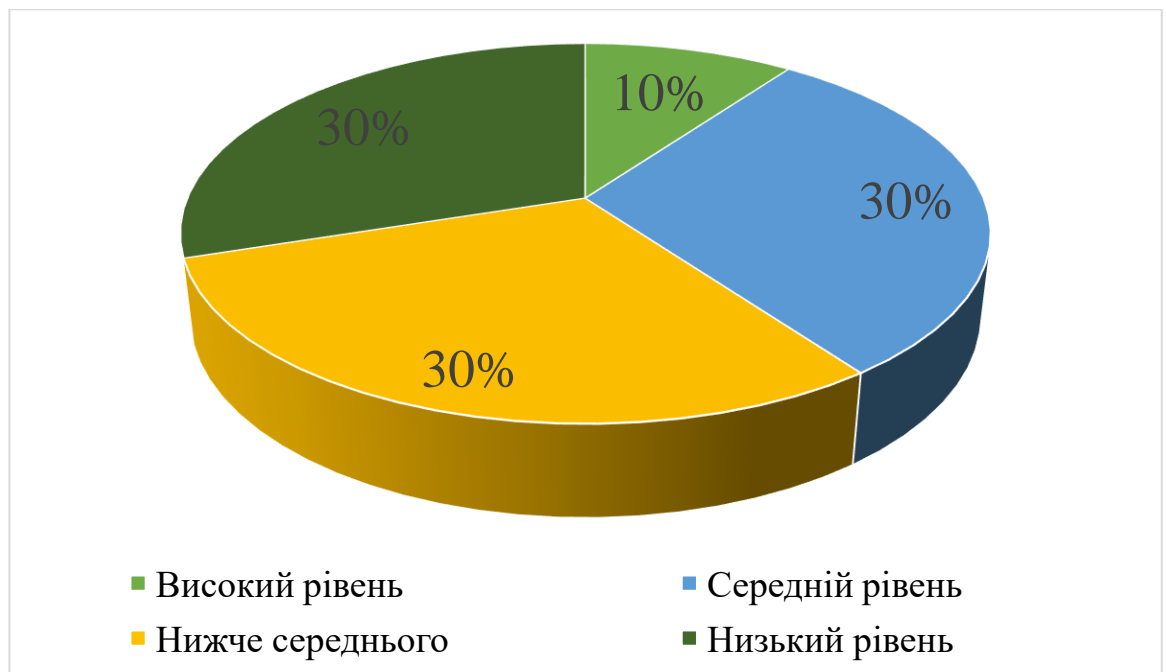

Рис. 2.4. Результати дослідження стану статичного праксису за методикою О.Архіпової (у %)

Після проведення проби А. Семенович «Килимки» для обстеження здатності до задуму руху ми отримали такі дані (табл. 2.3. та рис. 2.5.).

Методика дозволяє виявити динаміку, рівень розвитку дрібної моторики, координацію рухів. Рівень розвитку ручного праксису досить низький – з 10 дітей тільки 2 показали високий результат, 3 з них показали середній результат і 5 – низький. У більшості дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення рівень розвитку ручного праксису – низький.

Значна кількість обстежуваних дітей виконували завдання правильно, але дуже повільно. Спостерігались також повторення уже намальованих частин малюнка, під час виснаження, деякі діти більшу частину вирішили штрихувати та замальовувати пусті фрагменти малюнка. Перемикання з одного руху на інший давалася важко п'ятьом дітям, і лише двоє із десяти впорались із завдання на високий рівень.

Таблиця. 2.3

Результати сформованості здатності до задуму руху у обстежуваних дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня

№	Дитина	Рівні виконання завдання
1	Ліза	Низький рівень
2	Уляна	Високий рівень
3	Надя	Низький рівень
4	Сергій	Низький рівень
5	Давід	Високий рівень
6	Іван	Низький рівень
7	Гордій	Середній рівень
8	Єгор	Середній рівень
9	Маша	Середній рівень
10	Анна	Низький рівень

Так, наочне зображення рівнів сформованості здатності до задуму руху у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня наведено на рисунку 2.5.

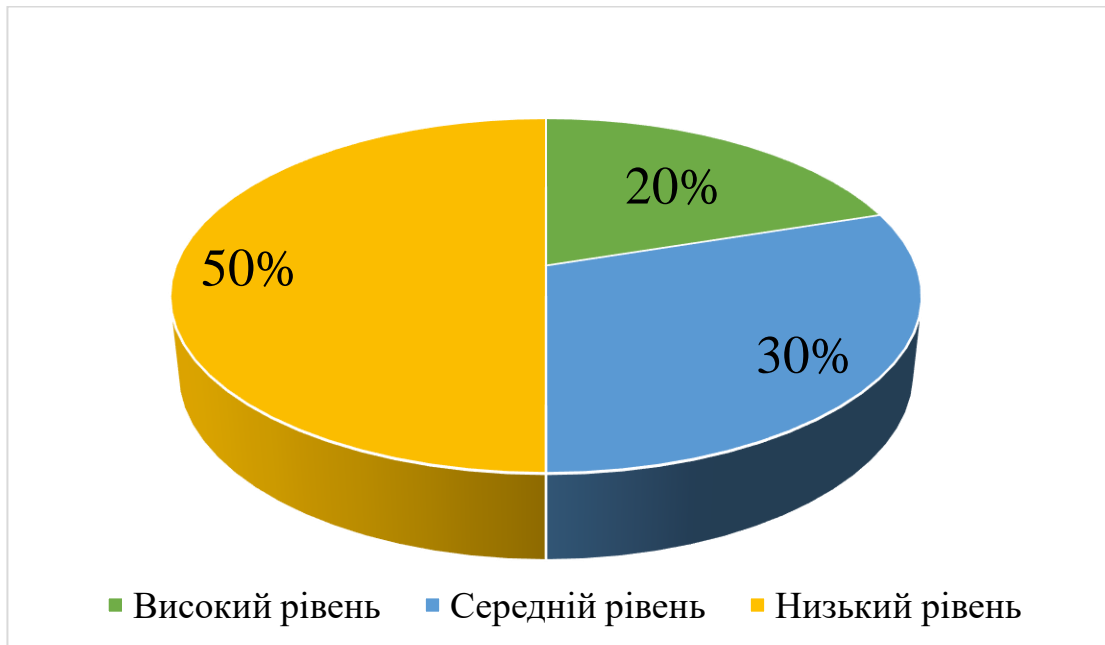

Рис. 2.5. Рівні сформованості здатності до задуму руху у обстежуваних дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня (у %)

Методика Н. Гуткіної «Будиночок» для обстеження здатності до послідовності рухів дала нам результати, що зображені у таблиці 2.4. та рисунку 2.6.

Більшість дітей неправильно зображували елементи малюнка, розташовували деталі у просторі малюнка та залазили лініями одна на одну. Спостерігалась також відсутність деяких деталей малюнка у трьох дітей, розриви між лініями в тих місцях, де вони повинні бути з'єднані у чотирьох дітей. На малюнках двох дітей були відсутні маленькі деталі будинку.

Чим вище сумарна кількість балів, тим гірше дитина впоралась із завданням. Таким чином, високий рівень немає жодна із обстежуваних дітей,

середній рівень – дві дитини, що дорівнює 20%. Рівень нижче середнього та низький отримали більшість дітей під час обстеження, 25% і 55% відповідно.

Таблиця. 2.4

Результати емпіричного дослідження здатності до послідовності рухів

№	Дитина	Виконання завдання у сумі за критеріями (у балах)
1	Ліза	6 б.
2	Уляна	2 б.
3	Надя	6 б.
4	Сергій	9 б.
5	Давід	3 б.
6	Іван	8 б.
7	Гордій	4 б.
8	Єгор	1 б.
9	Маша	5 б.
10	Анна	8 б.

Аналіз обстеження здатності до послідовності рухів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня представлено на рисунку 2.6.

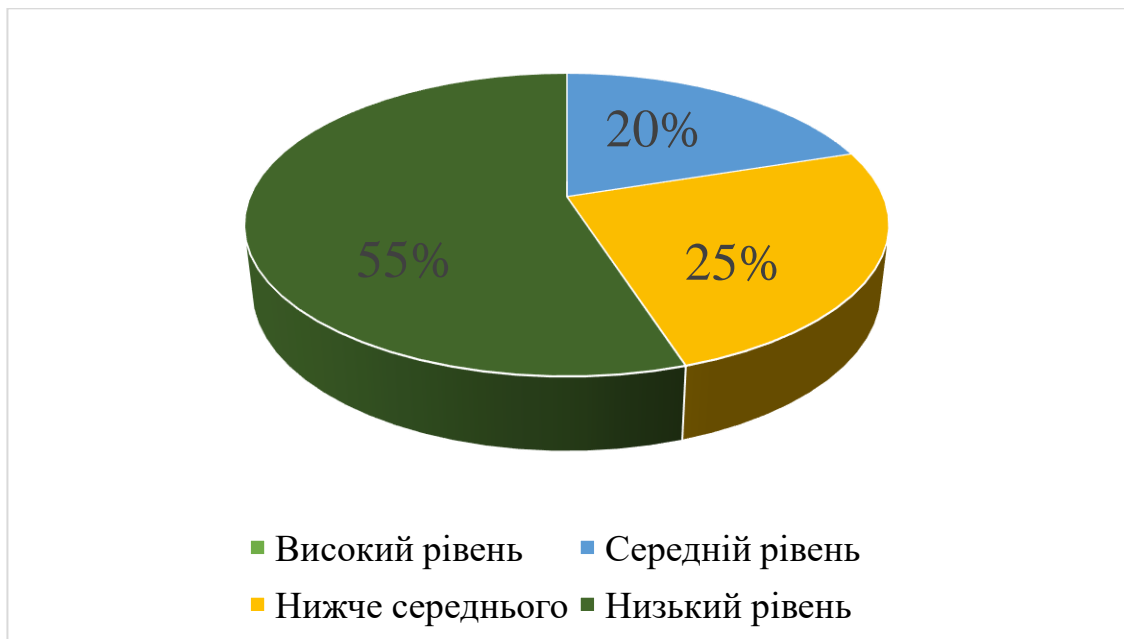

Рис. 2.6 Рівні сформованості здатності до послідовності рухів у обстежуваних дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня (у %)

Безпосередньо аналіз результатів дослідження після проведення проби О. Лурії «Кулак-ребро-долоня» для обстеження стану динамічного праксису у дітей із ЗНМ III рівня свідчить, що можливості дитини дошкільного віку з ЗНМ орієнтуватися в новому завданні, прийняти нову програму дій, дозволяє судити не тільки про здатність оволодіти серійною дією, але й про можливість програмування та контролю довільних дій взагалі.

Діти дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення в більшості (86%) не засвоюють першу програму з одного або двох показів, при цьому повторне пред'явлення знадобилося 33% дітей. У частини дітей відзначається більш швидке засвоєння (ефект навчання), а у інших – більш повільне, що може бути наслідком труднощів перемикання з однієї програми на іншу або виснаження. Обидва ефекти спостерігаються майже у рівній кількості дітей (24 і 22%). У дітей були виявлені труднощі мовленнєвої регуляції дії: мовленнєва інструкція дослідника та власне промовляння не завжди узгоджувалися з діями дітей.

Серія послідовних рухів виконувалась дітьми з помилками, спостерігалась слабка плавність виконання рухів руками, перемикання від одного руху на інший, автоматизованість. Діти швидко втомлювались, плутались у послідовності поданої серії рухів, тому нам необхідно було повторно відтворювати показ для запам'ятовування, більшості з дітей необхідний був мовленнєвий супровід під час виконання того чи іншого руху.

Таблиця. 2.5

Результати обстеження здатності до послідовного виконання рухів

№	Дитина	Виконання завдань після 1-го показу (в балах)	Виконання завдань після 2-го показ (в балах)
1	Ліза	3	2
2	Уляна	2	0
3	Надя	2	2
4	Сергій	3	3
5	Давід	0	0
6	Іван	2	2
7	Гордій	2	2
8	Єгор	0	0
9	Маша	2	2
10	Анна	3	2

Аналіз обстеження здатності до послідовного виконання рухів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня представлено на рисунку 2.7

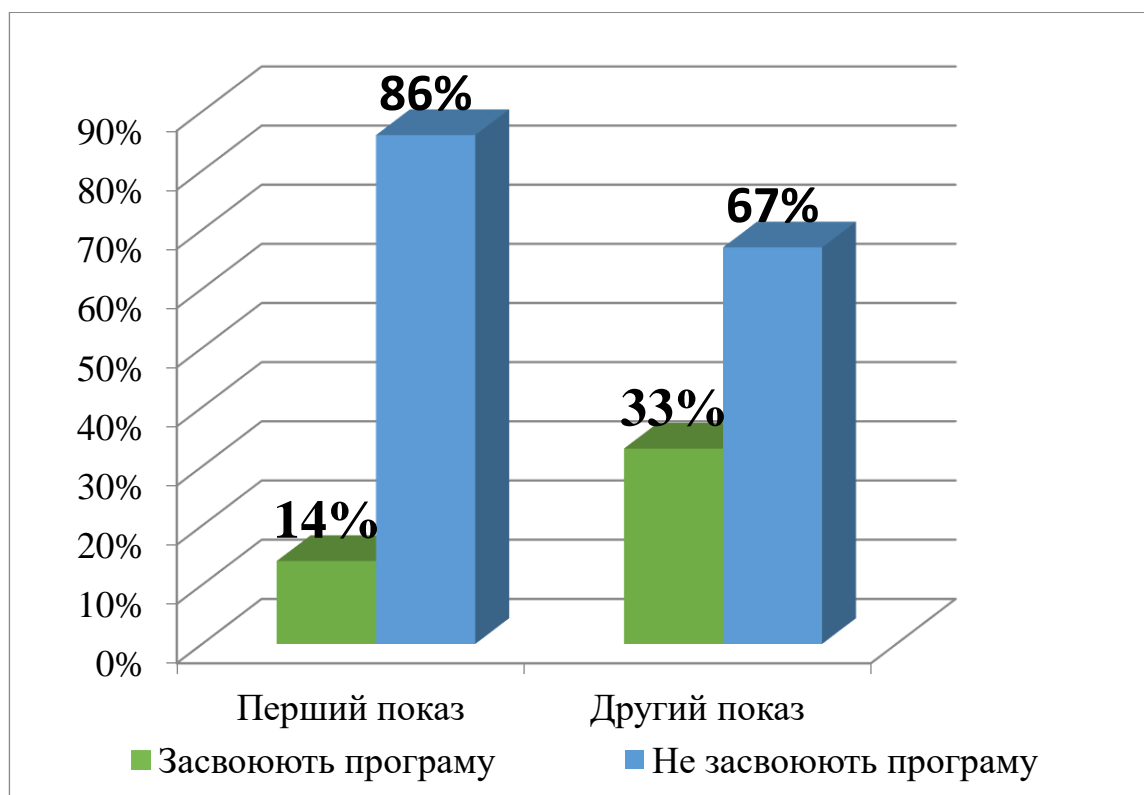

Рис. 2.7 Здатність до послідовного виконання рухів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня (у %)

Таким чином, можна зробити висновок, що проведене нами діагностика визначила рівень розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. Аналізуючи результати, нами було виявлено низький рівень сформованості ручного праксису у даної категорії дітей.

Нами зафіксовано, що всі діти, які брали участь у дослідженні, мають провідну руку – праву. Відповідно, виконання завдань лівою рукою давались значно складніше та потребували повторного відтворення.

Більшість обстежуваних часто відволікалися від виконання завдань та задавали багато навідних питань, повторно запитували як виконувати вправи та чи правильно їх відтворюють.

У завданні на змалювання діти часто дивились на зразок і не розуміли з чого почати відтворювати той чи інший елемент запропонованого малюнка.

Підводячи підсумки, можемо констатувати, що виконання всіх запропонованих методик та проб для обстеження дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня виконувалось у повільному темпі, з допусканням помилок та з потребою мовленнєвого супроводу під час виконання рухових дій.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що статичний праксис знаходиться на досить середньому рівні, діти не в змозі відтворити подану позу з першого разу та одночасно двома руками. Обстеження здатності до задуму руху знаходиться на низькому рівні, дошкільників спостерігаютьсяperseveraції та дезавтоматизація при виснаженні. Здатність до послідовних рухів у дітей даної категорії також сформована не достатньо, деякі діти не можуть повністю відтворити той і інший фрагмент малюнка, накладають лінії одна на одну, не домальовують елементи, не правильно зображують деталі у просторі малюнка.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Для виявлення рівня розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня була проведена діагностика. Власне констатувальний етап дослідження проводився у Сімейному центрі психології та розвитку «ГородОК» Сумського району, Сумської області. Були обстежені 10 дітей дошкільного віку 5,5-6 років із загальним недорозвиненням мовлення. Обстеження проводилося з кожною дитиною індивідуально. Для дослідження ручного праксису старших дошкільників використовувалися наступні методики:

- методика О. Архіпової «Праксис поз за зоровим зразком» (обстеження стану статичного праксису);

- проба А. Семенович «Килимки» (обстеження здатності до задуму руху);

- методика Н. Гуткіної «Будиночок» (обстеження здатності до послідовності рухів)

- проба О. Лурії «Кулак-ребро-долоня» (обстеження стану динамічного праксису);

Серед основних помилок, що допускали діти при виконанні завдань були такі: неправильне відтворення поз рук, як під час виконання статичних так і динамічних вправ, повільне здійснення завдань, зволікання, повторне виконання поставлених задач лівою рукою, потреба у мовленнєвому супроводі тощо. Таким чином, у процесі проведеного дослідження було з'ясовано, що діти старшого дошкільного віку із ЗНМ потребують корекційно-логопедичної роботи з розвитку ручного праксису.

Аналіз отриманих результатів дослідження свідчить, що у більшості обстежуваних дітей показав низький рівень розвитку компонентів ручного праксису та необхідність подальшої розробки корекційно-розвивальної роботи для дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

РОЗДІЛ ІІІ

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ РУЧНОГО ПРАКСИСУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

3.1. Організаційно-методичне обґрунтування та зміст методики розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення в логопедичній роботі.

Питання виявлення та розвитку ручного праксису у дітей хвилює і самих дітей, та їх педагогів і батьків. Але все ж більш за все від цього страждає сама дитина. Труднощі у оволодінні і удосконаленні ручних маніпуляцій і стають причиною шкільної дезадаптації та зниженням навчальної мотивації.

Важливість цього питання виражена тим, що вченими виявлено, а практикою доведено, що рівень розвитку мовлення у дитини перебуває у прямій залежності від ступеня сформованості тонких рухів пальців рук. Тож, для виправлення порушень мовлення, зокрема ЗНМ, необхідно не тільки тренувати його артикуляційний апарат, а й розвивати рухи пальців рук. Пальчикові кроки з використанням природніх матеріалів є ефективним способом розвитку наступних функцій:

- корекції мовлення дітей (стимулюючи тонку моторику та активізуючи цим відповідні відділи мозку, ми активізуємо і сусідні зони, відповідальні за мовлення);
- тактильної чутливості та складнокоординованих рухів пальців і кистей рук (цього допомагають домогтися вправи з крокуванням, збирання пучки руки);
- просторово-образне мислення та розвиток творчості, оскільки мовлення і мислення перебувають у прямій залежності то,

словесно-логічне мислення дітей з недорозвиненням мовлення дещо нижче за вікові норми. Відповідно разом із цим ми розвиваємо моторні і мовленнєві навички, а також у дітей розвиваються психічні процеси.

Стосовно дітей старшого дошкільного віку на основі аналізу досліджень з питань мовленнєвого розвитку виділимо наступний методичний принцип розвитку мовлення.

Принцип взаємозалежності сенсорного, розумового та мовленнєвого розвитку дітей. Він базується на розумінні мовлення, як мовленнєвої діяльності, становлення та розвиток якої співвідноситься з пізнанням навколишнього світу. Мовлення опирається на сенсорні уявлення, що є основою мислення, та розвивається разом з мисленням. Тож роботу з розвитку мовлення не можна проводити без розвитку сенсорних та розумових процесів. Неохідно накопичувати свідомість дітей уявленнями та поняттями про навколишнє середовище, розвивати їх мовлення на основі розвитку змістовної сторони мислення [57].

Мета формувального експерименту – покращити розвиток ручного праксису у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня за рахунок використання спеціально підібраних вправ на його розвиток, переключення від одного руху на інший, розвиток задуму руху, динамічного та статичного праксису, послідовності виконання тих чи інших вправ, точність, вправність, ручна умілість.

Завдання:

1. Обрати експериментальну базу і контингент дітей для участі у впровадженні методики.
2. Підібрати комплекс вправ для розвитку у дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня ручного праксису.

3. Провести контрольне дослідження рівня сформованості та розвитку ручного праксису і здійснити кількісно-якісний аналіз його результатів.

Планований підсумковий результат – досягнення рівня сформованості ручного праксису у дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня, відповідного або наближеного до вікової норми в умовах корекційно-логопедичної роботи.

Контрольний етап дослідження проводився на базі Сімейного центру психології та розвитку «ГородОК» Сумського району, Сумської області.

В ньому взяли участь 10 дітей 5,5-6 років із загальним недорозвиненням мовлення III рівня, які брали участь в констатувальному етапі дослідження.

Застосування методики відбувалась в процесі логопедичних занять, які проводилися 2 рази на тиждень у першій половині дня в логопедичному кабінеті тривалістю 30 хв.

Під час впровадження нашої експериментальної методики ми дотримувались таких принципів:

1. *Принцип систематичності та послідовності.* Відповідно до якого ми намагались організувати та структурувати виклад навчального матеріалу саме так: подаємо найпростіші завдання, потім їх ускладнюємо для більш успішного засвоєння матеріалу.

2. *Принцип доступності:* підібраний матеріал відповідає віку дитини, її індивідуальним особливостям та рівню розумового розвитку дітей означеної категорії.

3. *Принцип наочності:* використання різних наочних роздаткових матеріалів для кращого сприймання та аналізу поданого матеріалу.

4. *Принцип розвитку чуття мови:* засвоєння закономірностей мови та мовлення на підсвідомому рівні в результаті постійного та систематичного використання мовленнєвих засобів.

Для розвитку статичного праксису нами запропоновані наступні вправи: «Гусеничка», «Мураха», «Сонечки», «Жабка».

Динамічний праксис розвивається із застосуванням таких вправ: «Жучки», «Частування», «Черв'ячок», «Білочка», «Ведмежа», «Курочка», «Півник».

Розвиток здатності до задуму руху відбувається із використанням таких вправ у корекційній роботі: «Полювання», «Жучки».

Для розвитку здатності до послідовності рухів ми пропонуємо використання наступних вправ: «Зайчик», «Полювання», «Білочка», «Ведмежа», «Курочка», «Півник», «Частування», «Черв'ячок», «Жучки».

Лексична тема: «Комахи».

«Мураха» - показати по черзі всі пальці правої руки. Далі кожним пальчиком правої руки «проповзи» пісочною доріжкою до мурашника: великим, вказівним, середнім, безіменним, мізинчиком.

«Гусеничка» - показати по черзі всі пальці лівої руки. Далі кожним пальчиком лівої руки «проповзи» по пісочній доріжці до квіточки: великим, вказівним, середнім, безіменним, мізинчиком.

«Сонечки» - пальчиками лівої руки закрити сонечок на нижній квітці, а пальчиками правої руки — сонечок на верхній квітці. Пальці не можна відривати від паперу кілька секунд.

«Жучки» - «пройти» пальчиками правої та лівої руки по доріжках із каменів. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та

середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

«Частування» - «пройти» пальчиками правої руки по камінчиках: великим і вказівним, вказівним і середнім, середнім і безіменним, безіменним і мізинцем, великим і мізинцем, великим і безіменним, великим і середнім. Активно працює кисть руки.

«Червячок» - «пройти» пальчиками лівою руки по кружечках із каміння: великим та вказівним, вказівним та середнім, середнім та безіменним, безіменним та мізинцем, великим та мізинцем, великим та безіменним, великим та середнім. Активно працює кисть руки.

Лексична тема: «Дикі тварини».

«Зайчик» - "проскакати" пальчиками лівої руки по кружечках із каміння. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний і мізинець, великий і мізинець, великий і безіменний, великий і середній.

«Ведмежа» - «пройти» пальчиками лівої руки по кружечках до бочки з медом. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

«Білочка» - «пройти» трьома пальчиками лівої руки по кружечках із каменів та глиняних кружечків: - вказівний, середній, безіменний (у центрі середній), - середній, безіменний, мізинець (у центрі безіменний), - великий, вказівний, середній (в центрі вказівний).

«Жабка» - «пострибати» усіма п'ятьма пальчиками правої руки по листках із глини, одночасно з вимовою вірша. (На першому етапі дорослий допомагає дитині.)

Лексична тема: «Домашні тварини».

«Півник» - «пройти» пальчиками лівої руки по кружечках до сонечка.

У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

«Курочка» - «пройти» пальчиками правої руки по кружечках до курчат.

У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

«Полювання» - «пройти» трьома пальчиками правої руки по кружечках із каменів та глиняних кружечків: - вказівний, середній, безіменний (у центрі середній), - середній, безіменний, мізинець (у центрі безіменний), - великий, вказівний, середній (у центрі вказівний).

Програма вправ для розвитку ручної вправності, вмілості, сформованості ручного праксису та дрібної моторики. Це цікаві завдання, які не лише готують руку дитини до письма, але також покращують пам'ять, увагу, візуально-просторове сприйняття, уяву, спостережливість, що, у свою чергу, сприяє розвитку мовлення. Вправи, які пропонуються дітям в ігровій формі, важливі ще й тому, що у процесі роботи дитина має можливість емоційного спілкування із дорослим.

«Пальчикові кроки» - це вправи спрямовані на розвиток координації рухів кистей та пальців рук. Вони зацікавлюють дітей не лише своїм змістом, а й можливістю фантазувати, експериментувати, вигадувати нові варіанти роботи.

Для початку в роботі з кроками дорослому необхідно спробувати виконати вправи самостійно, щоб потім правильно підказувати дитині під час занять. Рекомендується розпочинати роботу з варіанта для провідної руки та

згодом поступово переходити до роботи з другою рукою. Найскладніший варіант роботи - різнотипні та співдружні (одночасні) рухи пальчиків обох рук.

Перший етап: дитина ознайомлюється з ритмом віршика, що супроводжує вправу, а також вчиться чути та показувати ритм мовленнєвого супроводу. Це є досить важливо не лише у роботі з кроками, але і вміння необхідне для повноцінного мовленнєвого розвитку у старшому дошкільному віці й надалі під час шкільного навчання. Спершу дитина може відплескати або відстукати ритм вірша, потім «пройти» вказівним і середнім пальчиками під цей ритм по столу. Коли малюк засвоїть ритм «кроків», можна переходити до роботи на підготовлених сторінках.

Другий етап: ознайомлення з доріжками, якими дитина буде «крокувати» пальчиками. На початку роботи дитина може просто проводити пальчиками по доріжкам. Коли дитина буде готова «крокувати» доріжкою з мовленнєвим супроводом, необхідно починати роботу з більш легкого варіанту - «кроки» вказівним та середнім пальцями. Ускладнення завдань на цьому етапі виявляється у тому, що поступово вводяться решта пальців руки в наступній послідовності: вказівний та середній пальчики; вказівний та безіменний пальчики; вказівний палець та мізинець; великий палець та мізинець; великий та вказівний; великий та середній пальчики; великий та безіменний; середній та безіменний пальчики; середній палець та мізинець; безіменний та мізинець.

Дитина буде відчувати труднощі, працюючи з безіменним і мізинним пальцями, через те що у побуті використовуються рухи переважно перших трьох пальців (великий, вказівний та середній). Тому дуже важливо опрацювати усі подані варіанти роботи з пальцями, попри труднощі виконання. «Крокуючи» пальчиками, важливо підключати до роботи кисть руки. Рухи кисті руки у зап'ясті допоможуть виконувати складні у відтворенні

кроки. На цьому етапі віршований текст може вимовляти як дорослий, так і дитина.

Третій етап: робота над співдружними (одночасними) рухами пальців обох рук. Даний етап визначає працю однойменних пальчиків обох рук без мовленнєвого супроводу. Пальчики лівої руки працюють по парній сторінці розвороту, правої руки по непарній.

Четвертий етап: найбільш складний етап, де дитина навчається виконувати одночасно різнотипні рухи пальців рук (пальчики однією рукою «крокують вгору», іншою – «вниз»). Різнотипність рухів може полягати і у використанні різних пальців різних рук (на лівій руці працюють вказівний та середній пальчики, на правій - великий палець і мізинець). Ця робота потребує більше високого рівня регуляції, на відміну від співдружних рухів, виховує у дитини зосередженість, вміння сконцентруватися та утримувати увагу.

Не дивлячись на складність роботи третього та четвертого етапів, дитині потрібно опанувати ці вправи, оскільки реалізування та автоматизація цих рухів сприяють розширенню резервних можливостей функціонування головного мозку дитини.

У своїй експериментальній методиці ми застосовували засоби літотерапії.

Літотерапія — це найдавніша галузь людських знань, що сягає своїм корінням у глибоку давнину. У ширшому поданні під літотерапією розуміють будь-яке використання природних мінеральних речовин (камені, пісок, глина) з метою їхнього впливу на організм людини.

Корекційно-логопедична робота спрямована не лише на розвиток ручного праксису, але і на вдосконалення вищих психічних функцій мозку, розвиток рухливості нервових процесів та синхронізації роботи двох півкуль

кори головного мозку. У дитини формується швидкість нервових імпульсів від рецепторів до центру мовлення головного мозку.

Пальчикові доріжки з використанням каменів та мовленнєвим супроводом:

- залучають дітей дошкільного віку до найцікавішого процесу пізнання навколишнього середовища;
- розвивають ручний праксис нетрадиційним способом, що сприяє розвитку мовлення дітей дошкільного віку;

Таблиця 3.1

Тематика корекційно-логопедичних занять відповідно методики розвитку ручного праксису.

Місяць	Тиждень	Тема
Серпень	1 – 2 тиждень (4 заняття)	Тема: «Комахи».
	3 – 4 тиждень (4 заняття)	Тема: «Комахи».
Вересень	1 – 2 тиждень (4 заняття)	Тема: «Дикі тварини. Тварини лісу».
	3 – 4 тиждень (4 заняття)	Тема: «Дикі тварини. Тварини лісу».

Продовження таблиці 3.1.

Жовтень	1 – 2 тиждень (4 заняття)	Тема: «Домашні тварини».
	3 – 4 тиждень (4 заняття)	Тема: «Домашні тварини».

Далі подано зразок вправ для розвитку ручного праксису, що застосовувались на занятті за нашою експериментальною методикою, де ми використовуввали пальчикові доріжки та засоби літотерапії.

Гусеничка

Ой повзу, повзу до
І втомились мої
Мрію метеликом стати
Щоб до квітів

Рис. 3.1. Вправа «Гусеничка».

Допоможи гусеничці доповзти до квітки та стати метеликом. Кожним пальчиком лівої руки «проповзи» доріжкою із піску до квіточки: великим, вказівним, середнім, безіменним, мізинчиком.

Мураха

Тягне мураха зелену травинку,
Поклала її на свою
Тягне додому та й
«А сестра моя зараз гуляє!»

Рис. 3.2. Вправа «Мураха»

Допоможи мурашці доповзти до мурашника. Кожним пальчиком правої руки «проповзи» доріжкою із піску: великим, вказівним, середнім, безіменним, мізинчиком.

Черв'ячок

Черв'ячок я дощовий
Я мокресенький такий.
Ей, веселий чорний кріт,
Я кажу тобі «Привіт!».

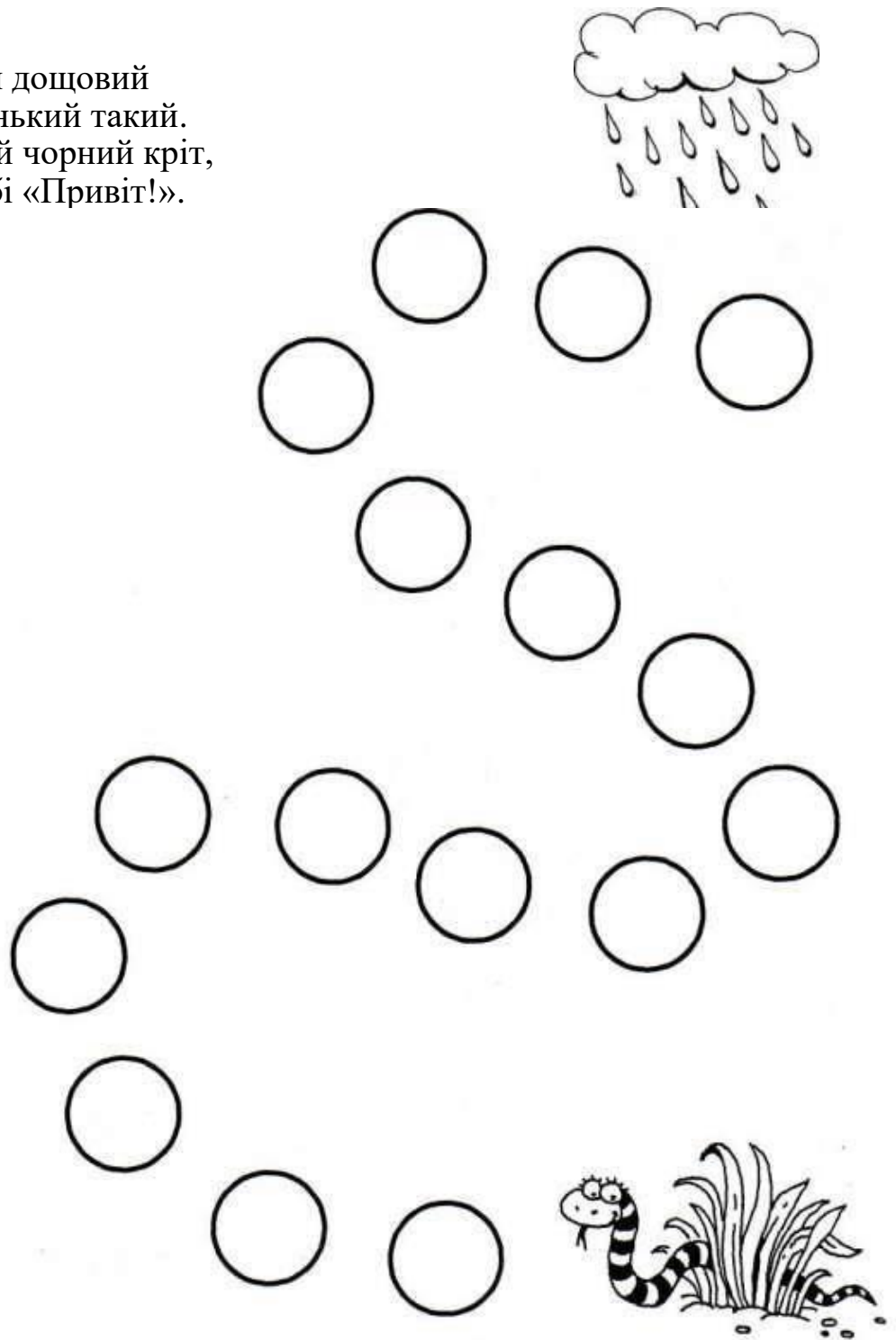

Рис. 3.3. Вправа «Черв'ячок»

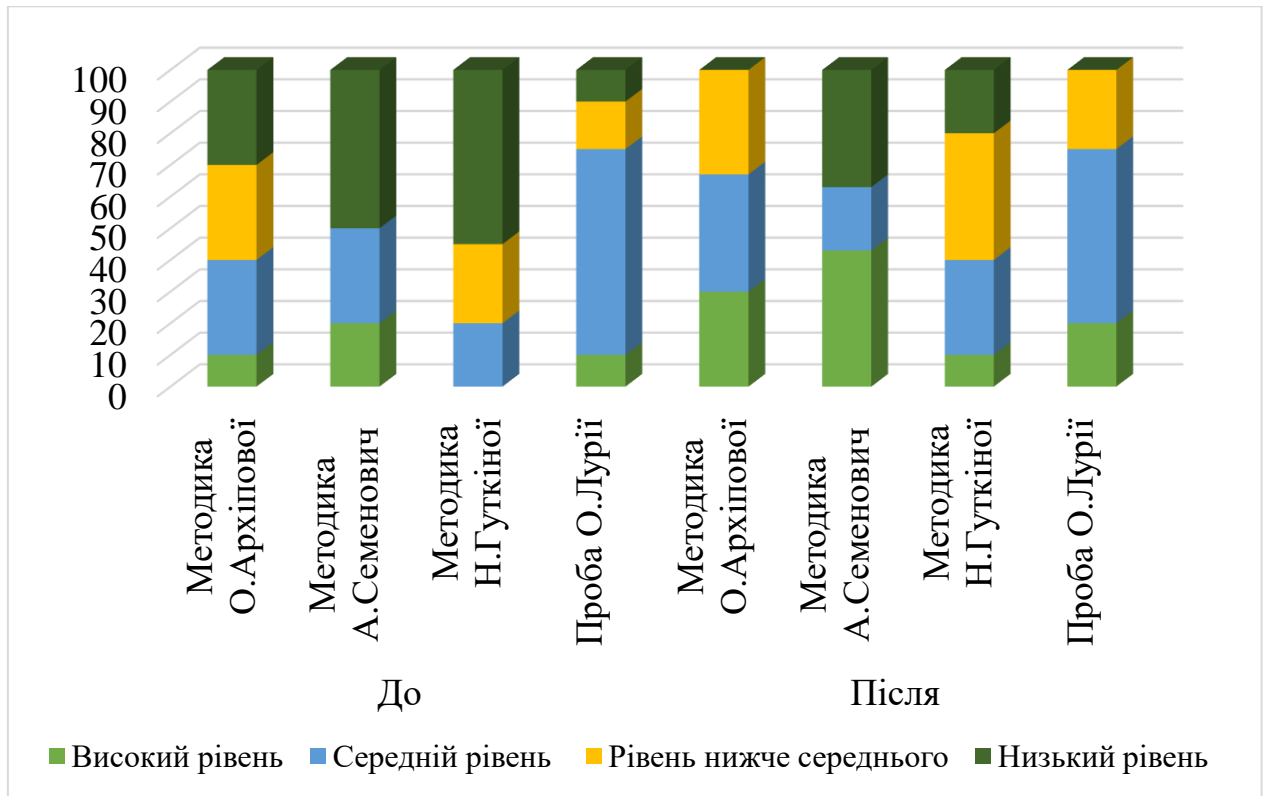
Допоможи жучкам дійти до лісу. «Пройди» пальчиками правої руки по доріжках із камінців. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

3.2. Аналіз результатів впровадження методики розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення

Спираючись на дані науково-методичної літератури, результати спостережень та результати діагностики рівня розвитку та сформованості ручного праксису, а саме у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня, нами було адаптовано методику для розвитку ручного праксису та запроваджено її в корекційно-розвиткову роботу для даної категорії дітей.

За час застосування корекційно-логопедичних занять (близько 3-х місяців) ми активно проводили спостереження за дітьми. По завершенню впровадження експериментальної методики ми спостерігали значні зміни показників у досліджуваних дітей (рис.3.1).

Після проведення корекційно-логопедичної роботи, що включала в себе впровадження методики із використанням літотерапії, можна відмітити, що у дітей спостерігається якісні покращення: переключення від одного руху на інший, розвитку задуму руху, динамічного та статичного праксису, послідовності виконання тих чи інших вправ, точності виконання вправ, ручної вправності, координованості та плавність дій. Детальніше розглянути результати контрольного етапу дослідження рівня сформованості ручного праксису у дітей 5,5-6 років із ЗНМ III рівня можна у таблиці в Додатку Г

Примітка: 1 – методика О. Архіпової (для виявлення стану статичного праксису);

2 – проба А. Семенович (обстеження здатності до задуму руху);

3 - методика Н. Гуткіної (для виявлення здатності до послідовності рухів)

4 - проба О. Лурії (обстеження стану динамічного праксису).

Рис.3.1 Порівняльний аналіз сумарний бал по виконанні завдань дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня після корекційно-логопедичної роботи направленої на розвиток ручного праксису (у %)

Нами було зазначено, що всі діти, які брали участь у дослідженні, мають провідну руку – праву. Відповідно до цього ми підбирали завдання з врахування цієї ознаки, тому виконання завдань лівою рукою почали даватися дітям набагато краще та не завжди потребували повторного відтворення.

Все ж значна кількість обстежуваних часто відволікалися від виконання завдань та задавали багато питань під час виконання завдань, повторно

запитували як виконувати вправи та чи правильно їх відтворюють і при контрольному етапі дослідження.

Підводячи підсумки, можемо констатувати, що виконання всіх запропонованих методик та проб для обстеження дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня виконувалось у значно швидшому темпі, особливо у порівнянні із констатувальним етапом обстеження. Діти допускали помилок та мали потребу у мовленнєвому супроводі під час виконання рухових дій.

Проаналізувавши отримані дані, ми бачимо, що після формувального етапу при виконанні методики спрямованої на виявлення стану статичного праксису на низькому рівні виявлено 3 дитини (33%), на середньому рівні 4 дитини (37%), на високому рівні 30 % - це 3 дитини. Після проведення методики для обстеження здатності до задуму руху маємо такі дані: низький рівень – 4 дитини (40%), середній рівень – 2 дитини (20%), високий рівень – 4 дитини (40%). Методика для виявлення здатності до послідовності рухів показала: низький рівень – 3 дитини (30 %), середній рівень – 6 дітей (60%), високий рівень – 1 дитина (10%). Проба спрямована на обстеження стану динамічного праксису: низький рівень – 5 дітей (57%), середній рівень – 2 дитини (23%), високий рівень 2 дитини (20%). Отже, порівняльний аналіз сумарного бала із виконання завдань дітьми із ЗНМ після корекційно-логопедичної роботи з розвитку ручного праксису, дав позитивний результат у порівнянні із констатувальним етапом дослідження. Це свідчить про ефективність використання корекційної методики для розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня, хоч і повністю не вдалося розвинути компоненти ручного праксису на високий рівень у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

ВИСНОВКИ ДО ІІІ РОЗДІЛУ

З метою розвитку та покращення компонентів ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення, нами була розроблена експериментальна методика з використанням пальчикових доріжок із застосуванням літотерапії. Щодо мети корекційної методики ми намагалися досягти рівня сформованості ручного праксису, відповідно до вікової норми.

Під час розроблення методики ми спиралися на роботу Тимофєєвої О. Ю., Чернової О. І. «Пальчикові кроки». Розробили вправи із застосуванням літотерапії, які супроводжуються віршованим текстом.

За час впровадження розробленої експериментальної методики з метою розвитку ручного праксису у дітей 5,5-6 років із ЗНМ ІІІ рівня ми використовували пальчикові доріжки та засоби літотерапії (різноманітні види каміння, пісок, глина).

По завершенню корекційно-логопедичної роботи ми можемо зауважити, що після впровадження методики дані сформованості ручного праксису зросли якісні показники, а саме: високий рівень спостерігається у 35 % обстежуваних; дітей, які мають середній рівень 37,3 %; на низькому рівні залишилася лише – 27,7% досліджуваних. Крім того, можемо виділити, що кількість помилок зменшилась. Діти більш правильно відтворювали пози рук, як під час виконання статичних так і динамічних вправ, швидше здійснювали завдання, менше спостерігалось зволікання, повторне виконання поставлених задач лівою рукою виконувалась рідше, потреба у мовленнєвому супроводі відводилась меншому відсотку обстежуваних дітей. .

Тому, можемо зробити висновок, що розроблена нами експериментальна методика є дієвою та ефективною та може бути використана у логопедичній роботі.

ВИСНОВКИ

У ході роботи над магістерським дослідженням ми досягли поставленої мети та вирішили відповідні завдання:

1. Проаналізували науково-теоретичну та методичну літературу за темою дослідження.

Після аналізу науково-теоретичної та методичної літератури нами були розглянуті особливості праксису, диспраксії та апраксії, детальні характеристики ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня. Ознайомились із сучасними підходами проблеми розвитку ручного праксису в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Керуючись даними літературного аналізу (роботи Л. Арутюнян, М. Кольцової, І. Левченко, В. Лубовського, О. Мастюкової, М. Певзнер та ін.) та спираючись на результати дослідження можемо зазначити, що діти дошкільного віку мають досить низький рівень ручного праксису, для більшої ефективності його розвитку необхідна якісна корекційно-розвиткова програма.

2. Дослідили розвиток ручного праксису у дітей 5,5 – 6 років із ЗНМ ІІІ рівня.

Для обстеження рівня сформованості та розвитку компонентів ручного праксису нами були обрані методики:

- методика О. Архіпової (обстеження стану статичного праксису);
- проба А. Семенович «Килимки» (виявлення здатності до задуму руху);
- методика Н. Гуткіної «Будиночок» (обстеження здатності до послідовності рухів)
- проба О. Лурії «Кулак-ребро-долоня» (обстеження стану динамічного праксису);

- окремо фіксували точність, вправність виконання рухів, координованість і плавність дій.

Основними помилками, які допускали діти при виконанні завдань були такі: неправильне відтворення поз рук, як під час виконання статичних так і динамічних вправ, персеверації (повторення) та дезавтоматизація рухів при виснаженні, зволікання, повільне здійснення завдань, повторне виконання поставлених задач лівою рукою, потреба у мовленнєвому супроводі тощо.

Можемо зазначити, що у переважної кількості досліджуваних дітей спостерігалися труднощі у виконанні поставлених перед ними завдань. У більшості обстежуваних дітей показав низький рівень та рівень нижче середнього розвитку компонентів ручного праксису та необхідність подальшої розробки корекційно-розвивальної роботи для дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

3. Розробили, теоретично обґрунтували та експериментально перевірили методику розвитку ручного праксису у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

Нами були сформульовані основні напрямки та запропоновано адаптовану методику для розвитку ручного праксису з дошкільниками, які мають ЗНМ, створено програму занять з використанням спеціальних вправ.

Повторне обстеження показало, що у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня стан розвитку та сформованості ручного праксису став вищим і завдання викликають у них менше труднощів. Окремі компоненти ручного праксису та загальний його рівень в цілому помітно виріс і майже наблизився до норми.

Таким чином, мета роботи досягнута, завдання вирішені. Запропоновану нами методику розвитку ручного праксису у дітей із ЗНМ III рівня можна використовувати в роботі логопедів у ЗДО, ЗЗСО та центрах розвитку дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Technical Report. Childhood Apraxia of Speech: Ad Hoc Committee on Apraxia of Speech in Children. URL: www.asha.org/policy/TR2007-00278/
2. Базовий компонент дошкільної освіти: наказ № 615 від 22.05.2012 «Про затвердження Базового компоненту дошкільної освіти (нова редакція)». С. 21.
3. Белякова, Л.И. Методика развития речевого дыхания М.: Книголюб, 2005. 56 с.
4. Бернштейн, Н.А. Физиология движений и активность: учебное пособие. Н.А. Бернштейн. – М.: Академия, 2010. – 284 с.;
5. Бобык С. С. Развитие тактильного восприятия у детей дошкольного возраста с речевыми нарушениями. *Образование и воспитание*. 2018. С. 11–14.
6. Бот О. С. Ігри та вправи для тренування тонких рухів пальців рук у дітей з ЗПР. Навчання і виховання дітей з порушеннями мовлення. М: Просвітництво, 1982. 72 с.
7. Виготський Л. С. Мышление и речь: монографія. Москва: Лабиринт, 1999. 353 с.
8. Выготский Л. С. Основы дефектологии: Учебники для вузов. СПб: Лань, 2003. 654 с.
9. Визель Т.Г. Основы нейропсихологии: учеб. для студентов вузов
10. Виноградова А. Д. Практикум по розвитку дрібної моторики розумово відсталого дитини. Київ: Просвітництво, 1985. 144 с.
11. Волковская, Т.Н. Психологическая помощь дошкольникам с общим недоразвитием речи М.: Книголюб, 2004. 104 с.
12. Воробьев, В.Ф. Теоретический анализ проблемы моторного развития детей с ограниченными возможностями здоровья. Научное обозрение. Биологические науки. – 2017. – № 5. – С. 5-12.
13. Галактионова, Г.М. Особенности праксиса у детей с ограниченными возможностями здоровья. Актуальные проблемы экологии и здоровья: материалы IV Международной научно-практической конференции. – Череповец: ЧГУ, 2016. – С. 145-148.

14. Глухов В. П. Особенности обучения рассказыванию по картине детей дошкольного возраста с ОНР. *Дефектология* № 3. 1986. С. 26.
15. Goldenberg, Georg. (2003). Apraxia and Beyond: Life and Work of Hugo Liepmann. *Cortex*, 509–524. URL: [https://doi.org/10.1016/S0010-9452\(08\)70261-2](https://doi.org/10.1016/S0010-9452(08)70261-2)
16. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников: дети с общим недоразвитием речи: пособие для логопедов Москва: Просвещение, 1981. 112 с.
17. Ефименкова Л.Н., Мисаренко Г.Г. Организация и методы коррекционной работы логопеда на школьном логопункте: пособие для логопеда. Москва: Просвещение, 1991. 45с.
18. Жукова Н. С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников: кн. для логопеда. Екатеринбург: АРД ЛТД, 1998. 320 с.
19. Зимняя И. А. Речевой механизм в схеме порождения речи. Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. М., 1969.
20. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. Практикум по креативной терапии. СПб.: Издательство «Речь»; «ТЦ Сфера», 2001. 400 с.
21. Калягин В. А. Логопсихология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений: изд-во Моск. Академия, 2007. 320 с.
22. Карпунина Е. П. Этиология, механизмы, речевая симптоматика общего недоразвития речи III уровня при различных формах патологии у детей старшего дошкольного возраста: сборник материалов Всероссийской научно-практической студенческой конференции, 28 апреля 2017 года. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2017. С. 93-98.
23. Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи: Пособие для логопеда. Москва: Просвещение, 1985. 207 с.
24. Киселева М. В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе: пособие для логопедов. СПб: Речь, 2007. 336 с.
25. Ковшиков, В.А. Психолингвистика. Теория речевой деятельности. М.: Астрель, 2007. 318 с.
26. Кольцова М. М. Рухова активність і розвиток функцій мозку дитини: М.: Педагогіка, 1973. 143 с.

27. Колягин, В.А. Логопсихология М.: Академия, 2007. 320 с.
28. Конопляста С. Ю. Логопсихологія: навч. посіб. видавництво: Знання, 2010. 293 с.
29. Конопляста С. Ю. Хрестоматія з логопедії: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2006. 360 с.
30. Корнев А. Н. Основы логопатологии и детского возраста: Клинические и психологические аспекты. Спб.: Речь, 2006. 380 с.
31. Кудрина Л. В., Кислинская Н. П., Панфиленко Г. И., Лагоша Г. Е. Песочная игротерапия как средство развития речевой деятельности дошкольников. *Молодой ученый*. 2014. №17. С. 501–503
32. Левина Р. Е. Основы теории и практики логопедии. Просвещение, 1967
URL: http://pedlib.ru/Books/4/0286/index.shtml?from_page=173
33. Левина Р. Е. Характеристика общего недоразвития речи: Основы теории и практики логопедии. Москва: Просвещение, 1968. С. 67 – 85.
34. Левченко, И.Ю. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии: метод, пособие. М.: Просвещение, 2008. 239 с.
35. Леонтьев А.А. Психологія спілкування 3-е вд. М.: Смысл, 1999. 365 с.
36. Localisations des fonctions cérébrales. Siègne de la faculté du langage articulé. Bulletin de la Société d'Anthropologie. — 1863, tome IV. — P.200-208
37. Лопатина Л. В. Комплексный подход в диагностике и коррекции общего недоразвития речи у детей: автореф. на здобуття ступеня магістра. Саратов, 2016. 35 с.
38. Лурія А. Р. Мова і інтелект у розвитку дитини. М., 1927
39. L u r i a A. R. Problems and facts of Neurolinguistics.— «Intern. Soc. Sei. Journ.», 1967, v. 19.
40. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку: Одеса: ПНЦ АПН України СВД М.П.Черкасов, 2005. 319 с.
41. Ляпидевский С. С. О классификации речевых расстройств: Москва: Просвещение, 1969. 112 с.
42. Мелихова О. В. Формирование готовности дошкольников с ОНР к овладению навыков письма: книга Логопедия. Москва, 2006. 36 с.

43. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях: Книга для логопеда. Москва: ТЦ Сфера, 2007. 192 с.
44. Науменко, О.А. Коррекционно-развивающая работа по формированию различных форм замещения у дошкольников с общим недоразвитием речи. *Коррекционная педагогика*. 2008. № 4. С. 57- 62.
45. Овчинникова Т. С. Логопсихология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2007. 318 с.
46. Пальчикові ігри для дошкільників [упоряд. Шик Л. А.]. — Х. : Основа, 2011. — 175, [1] с. : іл. ; 17 см. — (Творчому педагогу). — Бібліогр.: с. 176 (18 назв). — ISBN 978-617-00-0935-7. — [2012-03301]
47. Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення: *Корекційна педагогіка і спеціальна психологія*. 2011. №5. С. 145-150.
48. Савінова Н. В. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. теорія і методика навчання (українська мова) Одеса, 2005. 21 с.
49. Сафонов О. В. Коррекционно-педагогическая работа по активизации речевой деятельности дошкольников с общим недоразвитием речи. *Логопед в детском саду*. 2006. № 6. С. 53.
50. Собо́тович Е. Ф. Психолінгвістическа́я структура речево́й діяльності і механізми її формирова́ння: К.: ИЗМН, 1997. 44 с.
51. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка М : Знання, 1978. 96 с.
52. Teatr fizychnogo vuxovannya ta ozdorovlennya doshkilnyat: metodychni rekomendaciyi / avt.-ukl. M.M. Yefymenko. – K.:ISDO, 1995. – 40 s
53. Тонконогий И. М. Введение в клиническую нейропсихологию. Л.: «Медицина», 1973.
54. Трофименко Л.І. Сучасні підходи до розвитку мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми сучасної логопедії*. 2007. С. 21 – 24
55. Трошин О. В. Логопсихология: Учебное пособие. М.: ТЦ Сфера. 2005. 256 с.
56. Усова А. П. Педагогика и психология сенсорного развития и воспитания дошкольника. Москва: Просвещение, 2005. 135 с.

57. Федорович Л. О. Розвиток зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ засобами дидактичних ігор і вправ: Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових трудов. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 19. С. 186–191.
58. Филичева, Т.Б. Нарушение речи у детей. М.: Ассоциация "Профессиональное образование", 1993. 232 с.
59. Филичева, Т.Б. Основы логопедии. М.: Просвещение, 1998. 223 с.
60. Флоренская, Ю.А. Избранные работы по логопедии. М.: Астрель, 2007. 223 с.
61. Цвинтарний Ст. Ст. Граємо пальцями і розвиваємо мову .С-Петербург , 1997.
62. Чернова Е. И., Тимофеева Е. Ю. Пальчиковые шаги. Упражнения на развитие мелкой моторики. 2-е изд. — СПб.: КОРОНА-Век, 2007. — 32 с
63. Шеремет М. К. Логопедія: підручник. 3-тє вид. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 672 с.
64. Шеремет М.К., Коломієць Ю.В., Апухтіна В.В. Психомовленнєвий розвиток дітей із мовленнєвими порушеннями. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 26. С. 270–274
65. Шипицына Л. М. Специальная психология: Учебник для академического бакалаврата. Москва: Издательство Юрайт, 2017. 287 с.
66. URL: http://boryspil-dnz-veselka.edukit.kiev.ua/dlya_mam_i_tat_scho_vihovuyutj_malyat-specialisti_rekomenduyutj/logoped_raditj/

ДОДАТКИ

Додаток А

Вправи до лексичної теми: «Комахи».

Гусеничка

Ой повзу, повзу до квітки
І втомились мої ніжки,
Мрію метеликом стати
Щоб до квітів літати.

Рисунок А.1

Допоможи гусеничці доповзти до квітки та стати метеликом. Кожним пальчиком лівої руки «проповзи» пісочною доріжкою до квіточки: великим, вказівним, середнім, безіменним, мізинчиком.

Мураха

Тягне мураха зелену травинку,
Поклала її на свою спинку.
Тягне додому та й промовляє
«А сестра моя зараз гуляє!»

Рисунок А.2

Допоможи мурашці доповзти до мурашника. Кожним пальчиком правої руки «проповзи» пісочною доріжкою до мурашника: великим, вказівним, середнім, безіменним, мізинчиком.

Жучки

Два жучка пішли гуляти,
Щоб із друзями кружляти.
Кожен лізе по стежині.
А їх друзі у хатині!

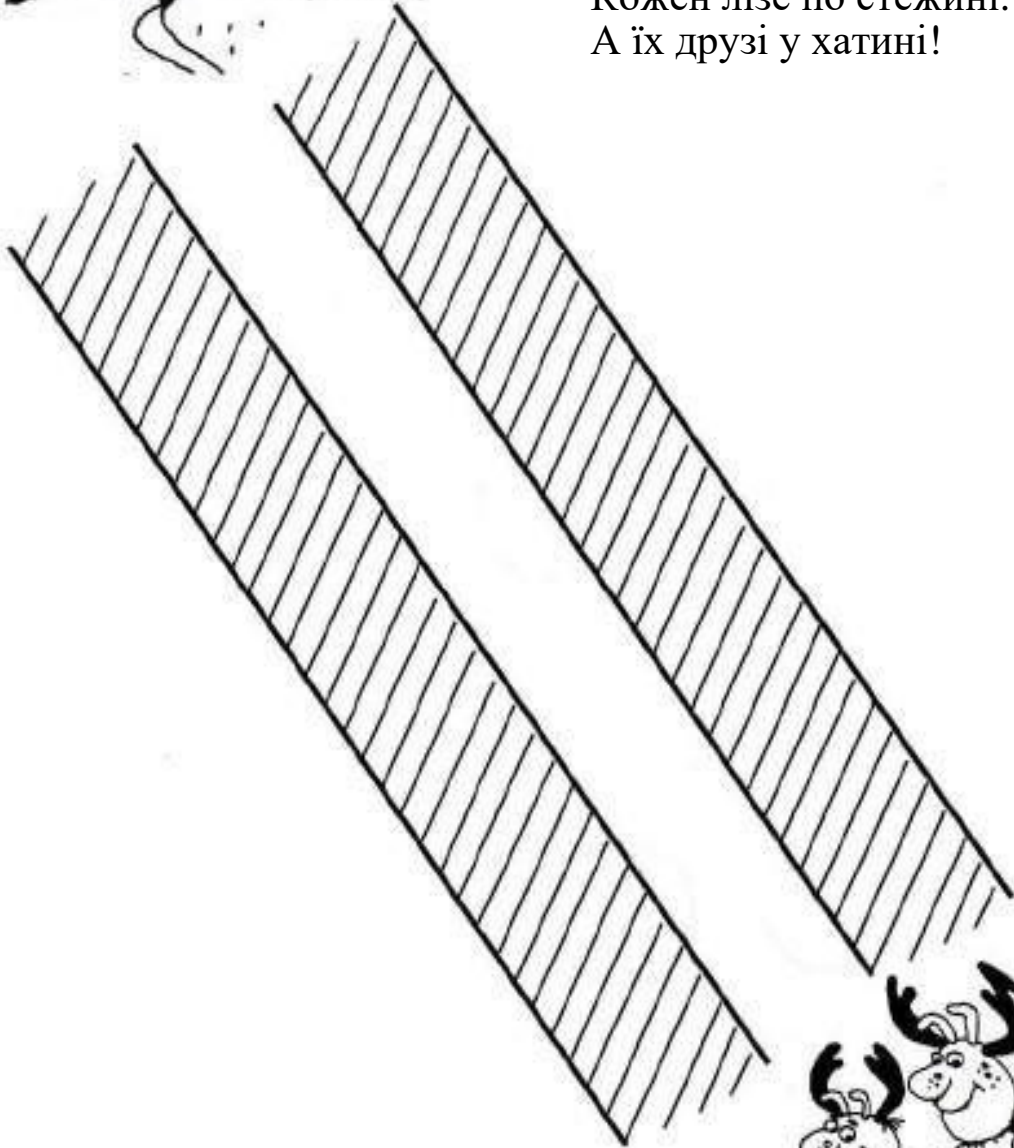

Рисунок А.3

Допоможи жучкам дійти до лісу. «Пройди» пальчиками правої руки по доріжках із каменів. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

Черв'ячок

Черв'ячок я дощовий
Я мокресенький такий.
Ей, веселий чорний кріт,
Я кажу тобі «Привіт!».

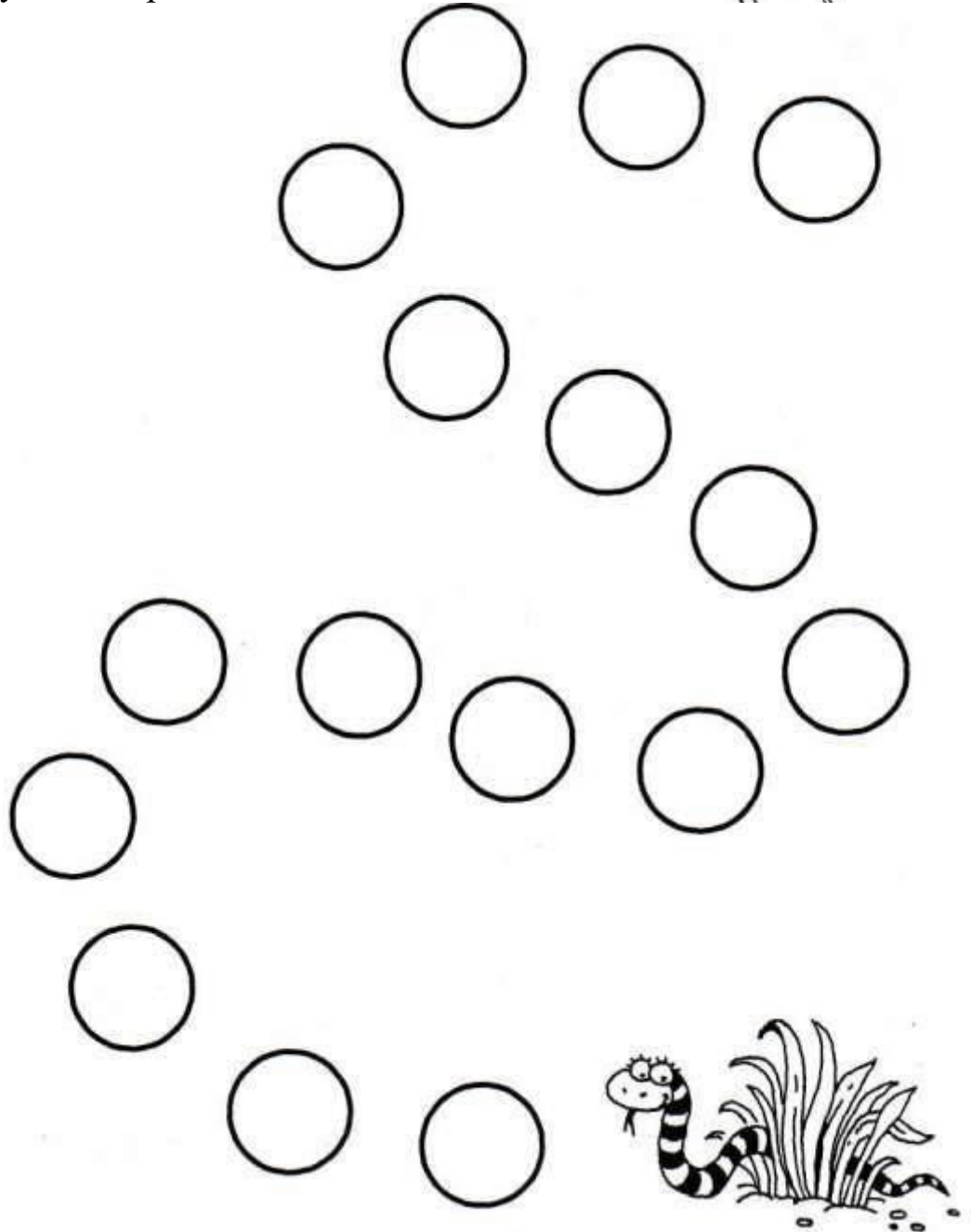

Рисунок А.4

Допоможи черв'ячку проповзти по доріжці. «Пройди» пальчиками лівою руки по кружечках із каміння: великим та вказівним, вказівним та середнім, середнім та безіменним, безіменним та мізинцем, великим та мізинцем, великим та безіменним, великим та середнім. Активно працює кисть руки.

Частування

Будем стіл ми готувати
І всіх друзів частувати
Тут і чай і пиріжки
Тільки до стола пройди

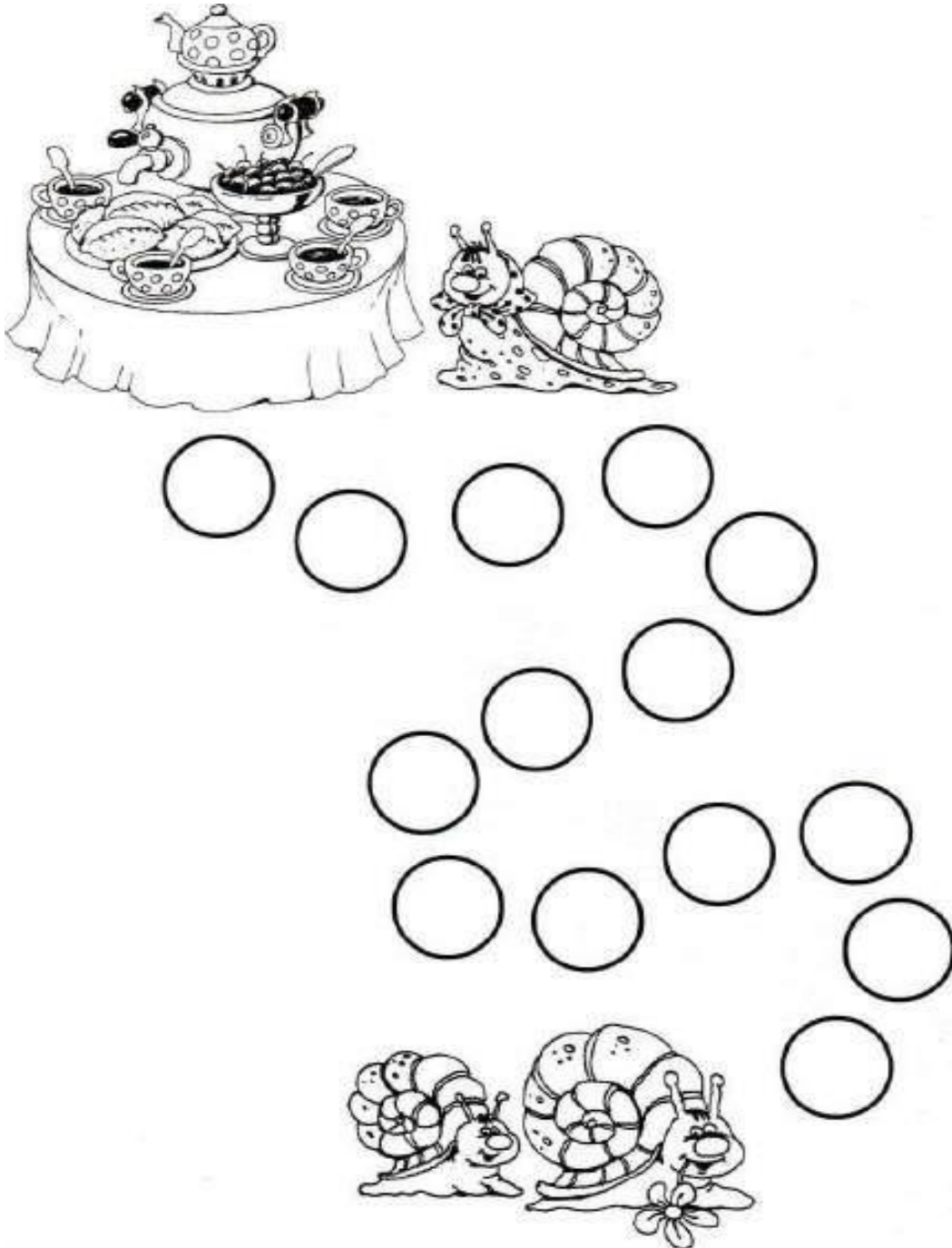

Рисунок А.5

Допоможи равликам дійти до равлика Вули. «Пройди» пальчиками правої руки по камінчиках: великим і вказівним, вказівним і середнім, середнім і безіменним, безіменним і мізинцем, великим і мізинцем, великим і безіменним, великим і середнім. Активно працює кисть руки.

Сонечки

Мале сонечко лежало,
 Малі ніжки підбрало,
 Ми не будем чіпати
 Треба сонечку поспати

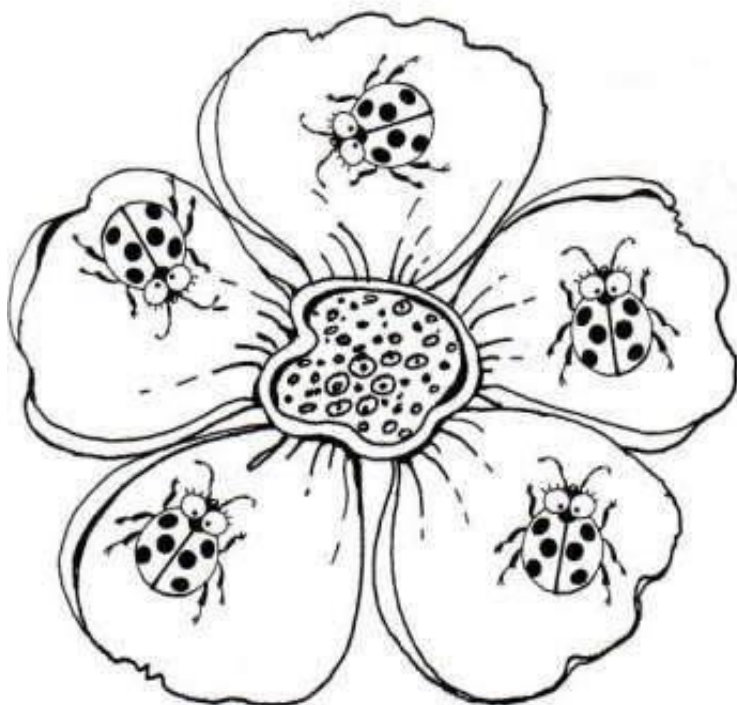
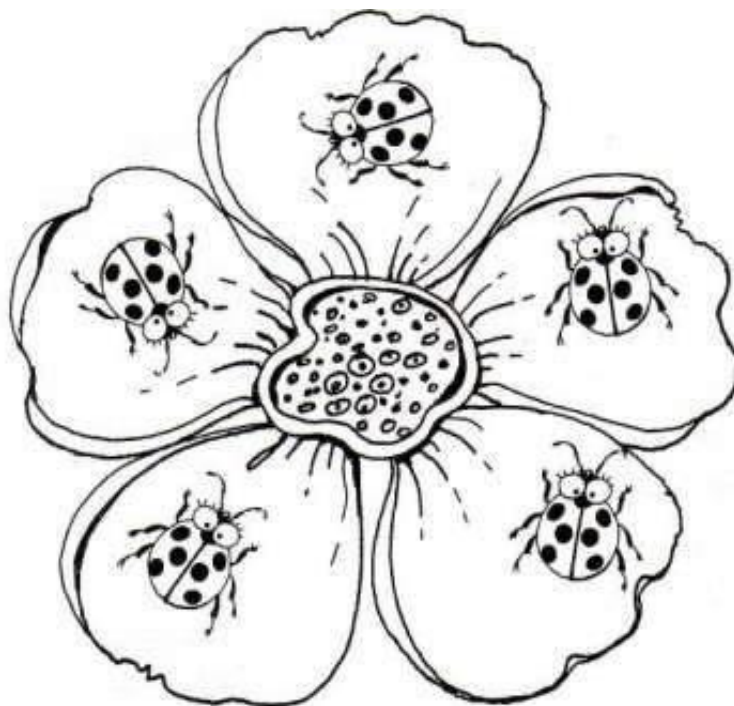

Рисунок А.6

Врятуй сонечок від дощу. Пальчиками лівої руки закрій сонечок на нижній квітці, а пальчиками правої руки — сонечок на верхній квітці. Пальчики не можна відривати від паперу кілька секунд.

Вправи до лексичної теми: «Дикі тварини. Тварини лісу»

Зайчик

Зайчик, зайчик, пострибай .
И морквинку пошукай
Пошукай капустку
Там їх росте густо!

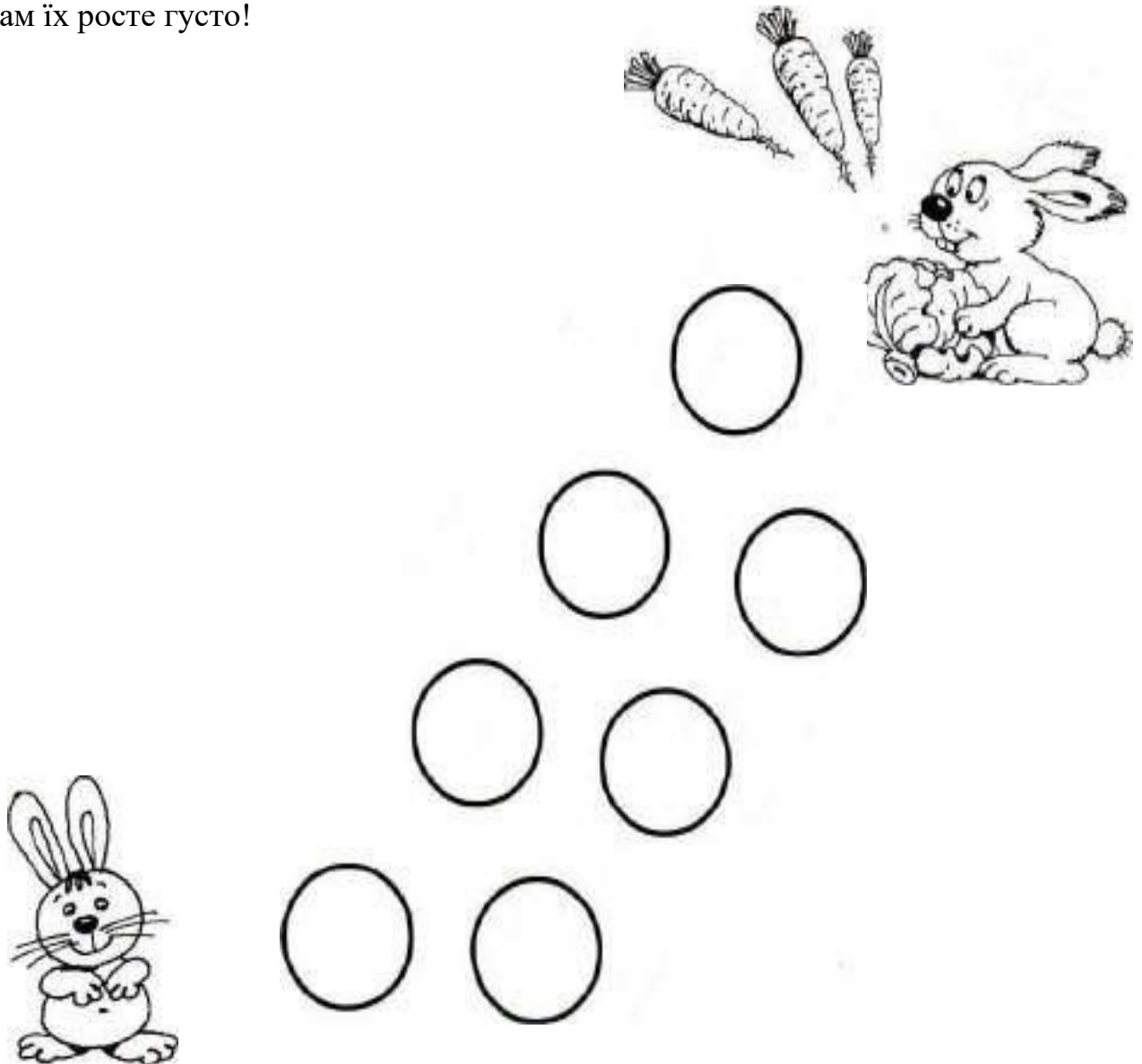

Рисунок Б.1

Допоможи зайчику прискакати на город. "Проскакай" пальчиками лівої руки по кружечках із каміння. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний і мізинець, великий і мізинець, великий і безіменний, великий і середній.

Ведмежа

Я люблю так мед духмяний
І на вечір, і на ранок
На обід люблю медок
Навіть з хлібом й молоком!

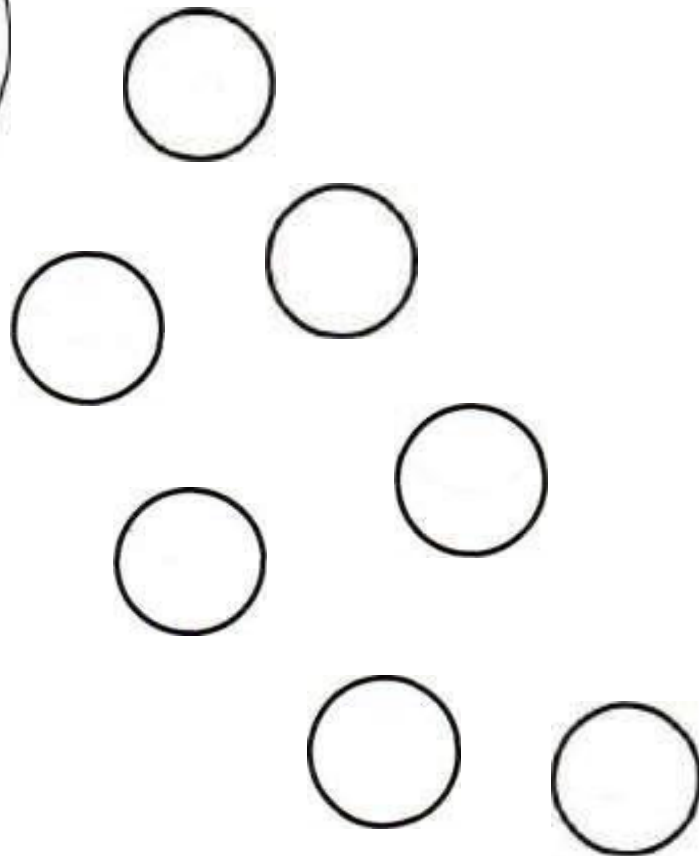

Рисунок Б.2

Допоможи ведмежатці дістатися до барила з медом. «Пройди» пальчиками лівої руки по кружечках до бочки з медом. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

Білочка

Білочка пухнаста
 На дереві живе
 Корисні всі запаси
 У дупло собі несе
 Гриби, шишки й ягідки
 Несе вона в свій дім
 Щоб щедро пригощати
 Зимою друзів в нім

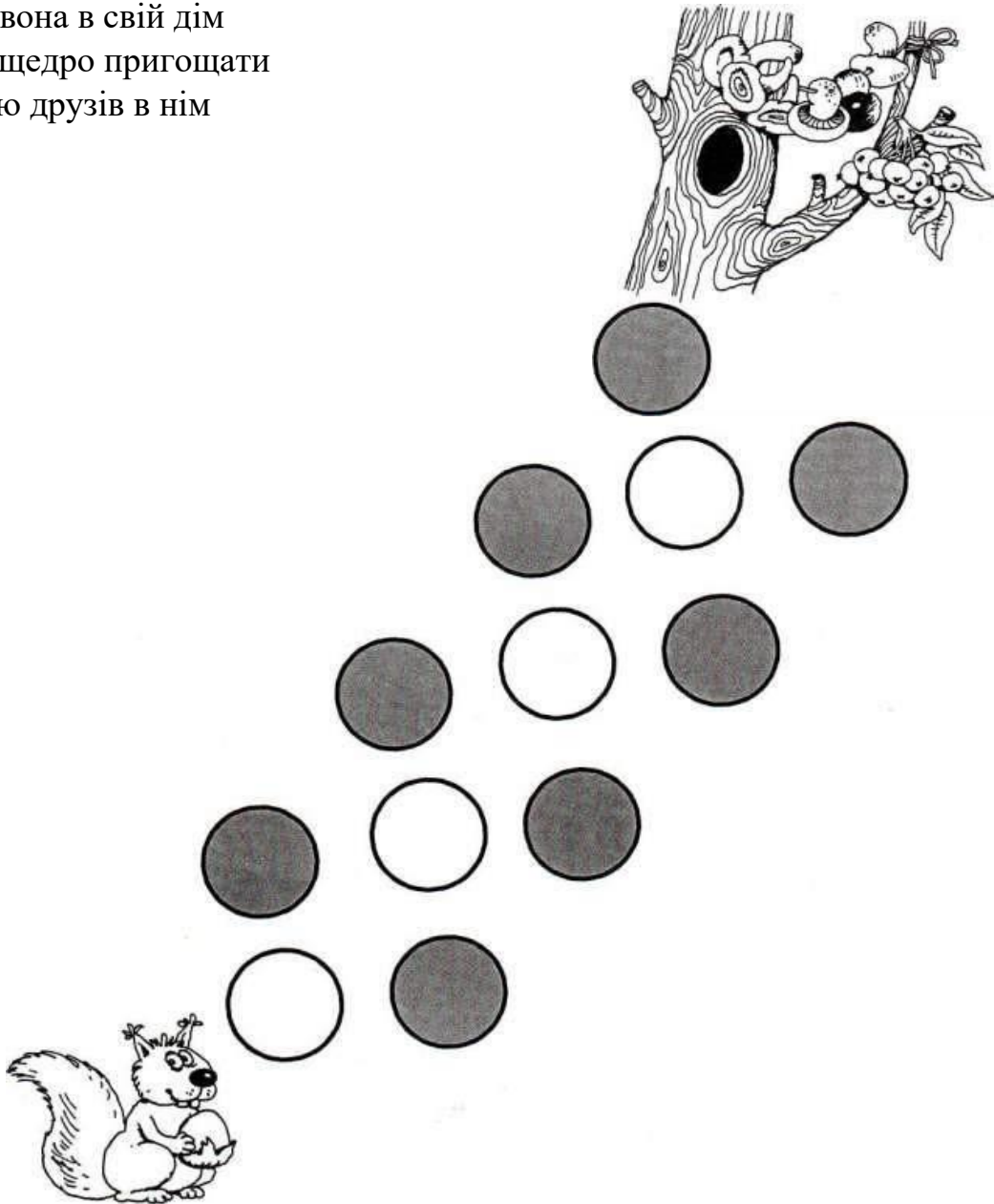

Рисунок Б.3

Допоможи білочці дійти до дупла. «Пройди» трьома пальчиками лівої руки по кружечках:

- Вказівний, середній, безіменний (у центрі середній),
- Середній, безіменний, мізинець (у центрі безіменний),
- Великий, вказівний, середній (в центрі вказівний)

Жабка

Приг-скок, приг-скок
Я з листка і на листок
Я жабка-квакушка
Ваша подружка

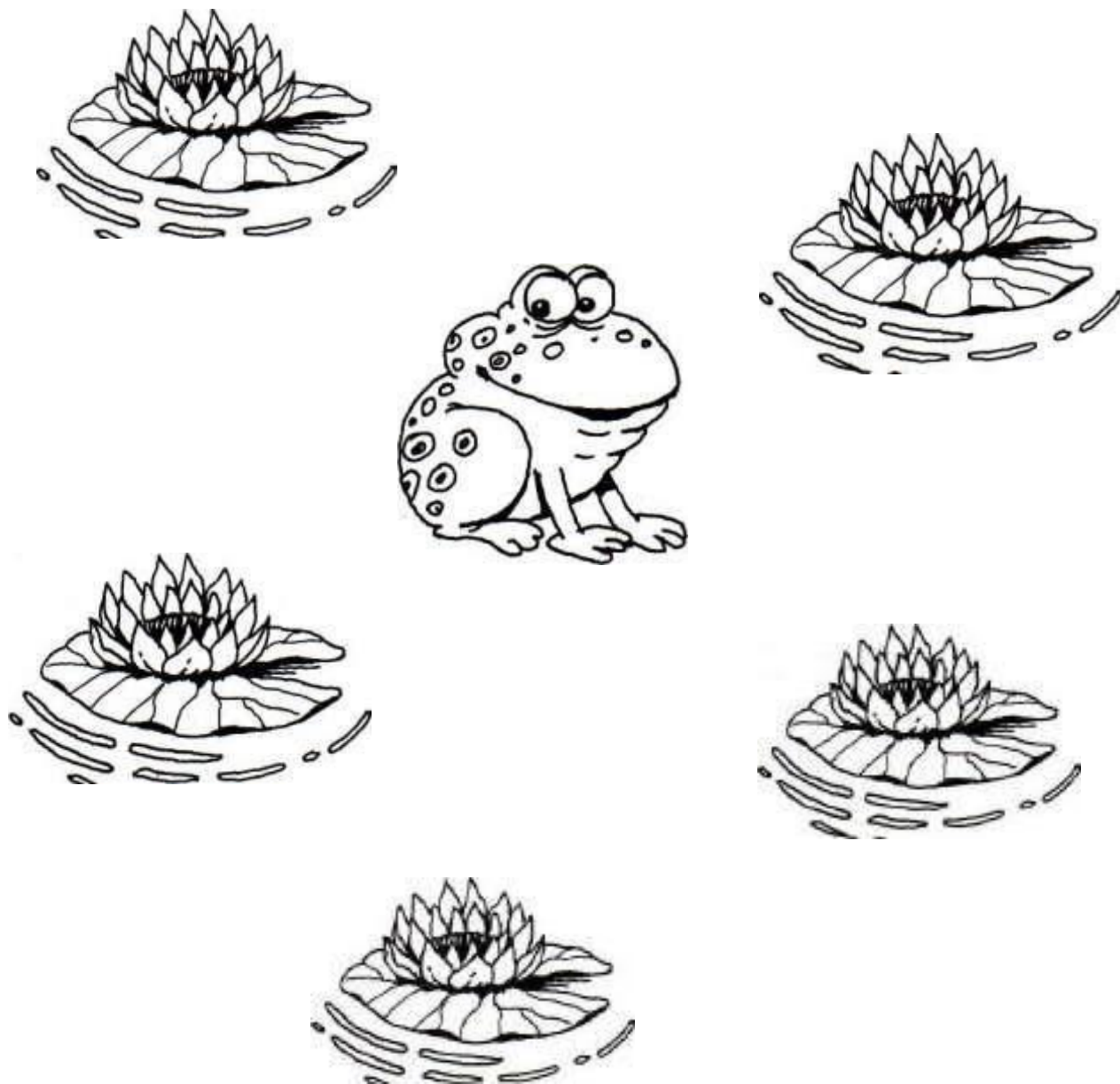

Рисунок Б.4

Допоможи жабі перестрибнути з аркуша на аркуш. "Стрибай" усіма п'ятьма пальчиками правої руки по глиняних листках, одночасно з вимовою вірша. (На першому етапі дорослий допомагає дитині.)

Вправи до лексичної теми: «Домашні тварини».

Курочка

Квочка-курочка рябенька.

Закликала всіх курчат.

На прогулянку у сад

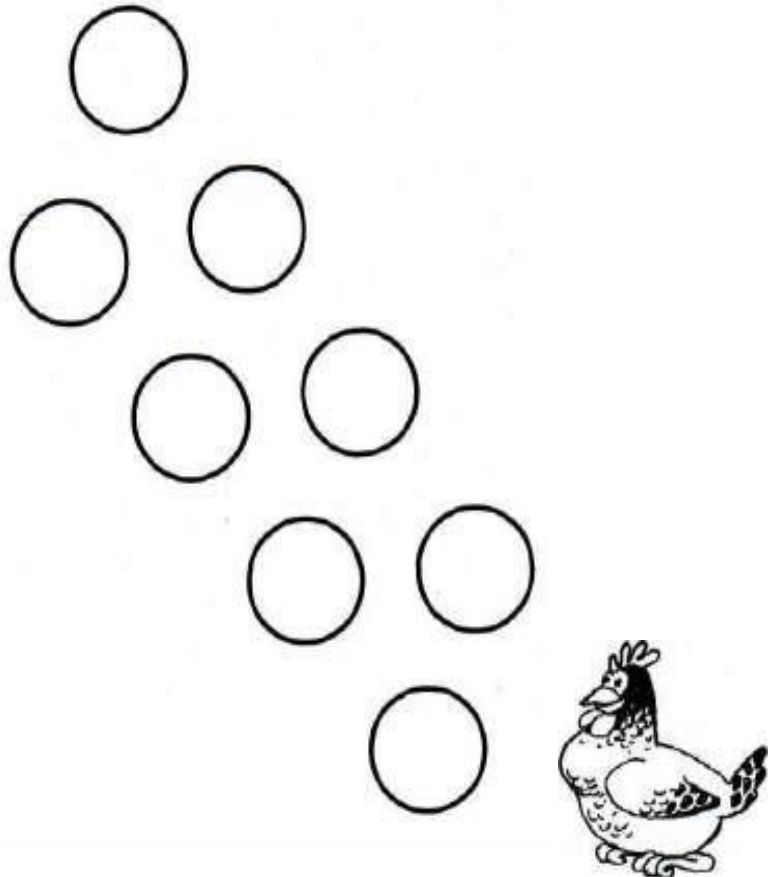
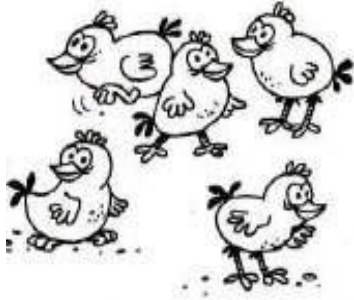

Рисунок В.1

Допоможи курочці зібрати курчат. «Пройди» пальчиками правої руки по кружечкам до курчат. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

Півник

Хто це пісеньку таку
 Нам співа: «Ку-ку-рі-ку»?
 Це наш півник-співунець,
 Золотий гребінець.

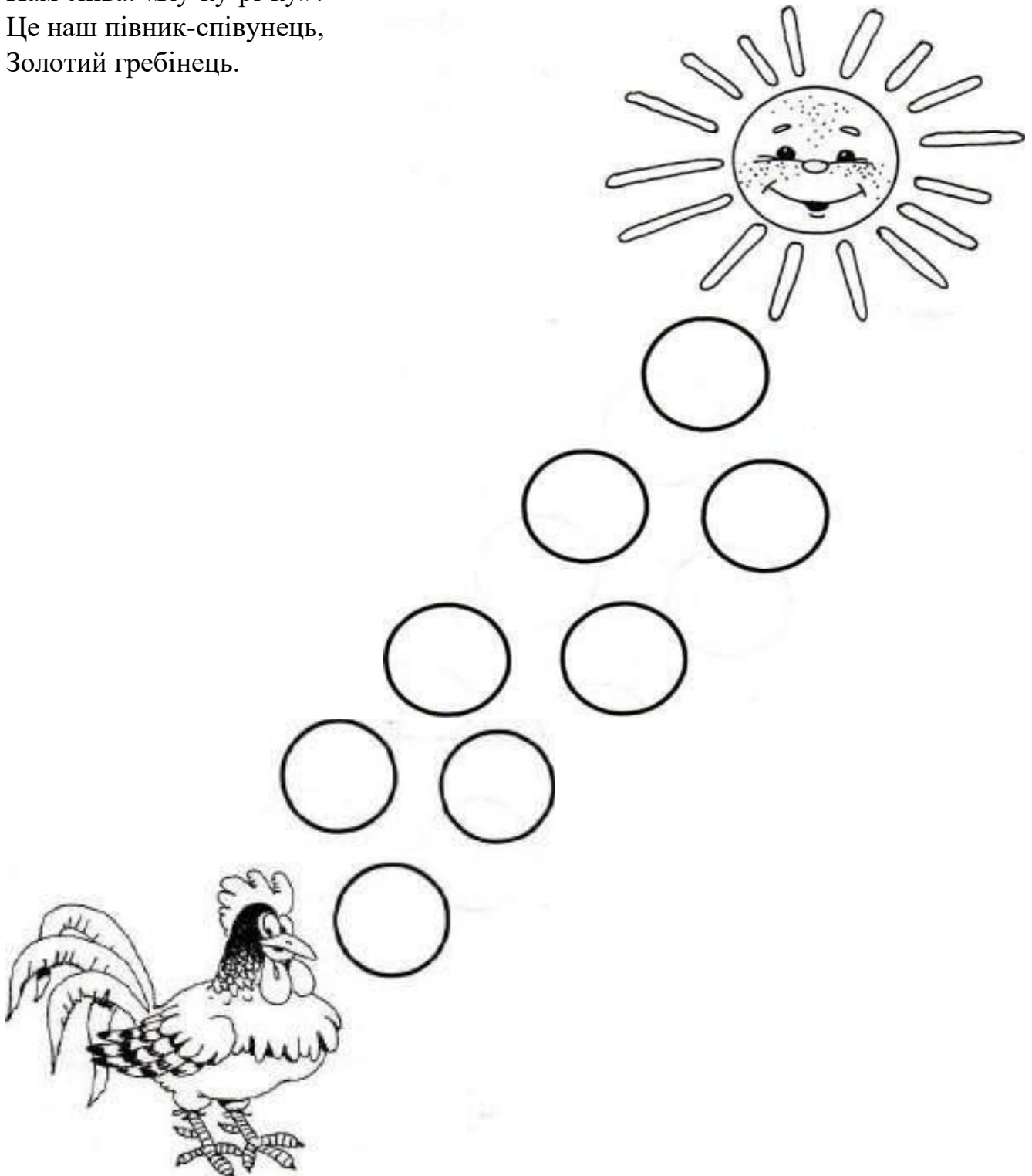

Рисунок В.2

Допоможи півнику всіх рано-вранці розбудити. «Пройди» пальчиками лівої руки по кружечках до сонечка. У кожного пальчика своя доріжка: великий та вказівний, вказівний та середній, середній та безіменний, безіменний та мізинець, великий та мізинець, великий та безіменний, великий та середній.

Полювання

Мишки – бешкетушки
Вкарали хліба краєць
Побачили кішку
В нірку заховались

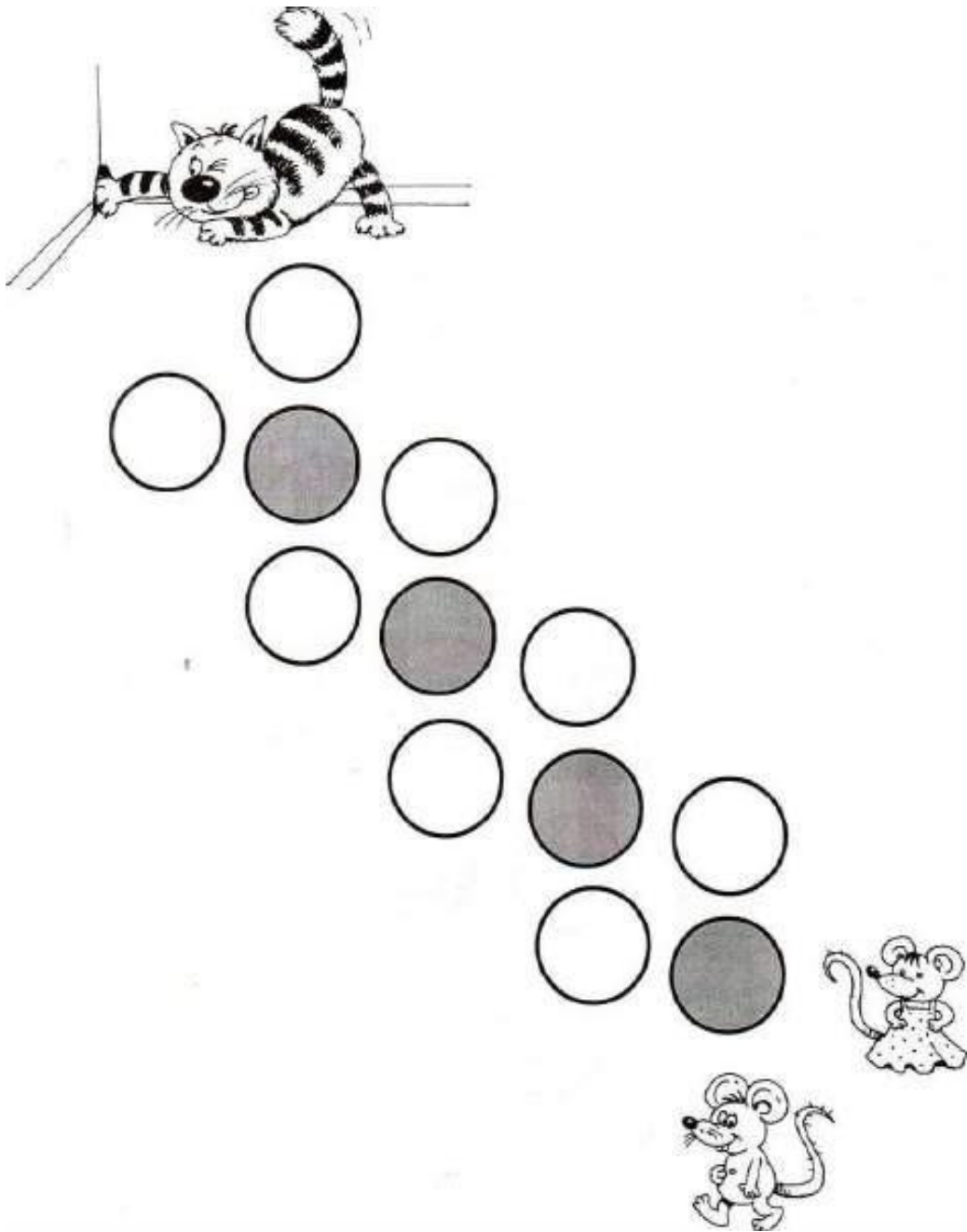

Рисунок В.З.

Допоможи мишкам добігти до нірки. «Пройди» трьома пальчиками правої руки по кружечках:

- Вказівний, середній, безіменний (у центрі середній),
- Середній, безіменний, мізинець (у центрі безіменний),
- Великий, вказівний, середній (у центрі вказівний).

Таблиця. Г.1

**Аналіз результатів контрольного етапу дослідження рівня
сформованості ручного праксису у дітей 5,5-6 років із ЗНМ III рівня**

Результати повторного обстеження						
№	Дитина	Методика №1 (О. Архімової)	Методика №2 (А. Семенович)	Методика № 3 (Н. Гуткіної)	Проба № 4 (О. Лурії)	
1	Ліза	Середній рівень (3 б.)	Середній рівень	Рівень нижче середнього (4 б.)	2 б.	1 б.
2	Уляна	Середній рівень (3 б.)	Високий рівень	Середній рівень (2 б.)	2 б.	0 б.
3	Надя	Середній рівень (3 б.)	Середній рівень	Рівень нижче середнього (5 б.)	2 б.	2 б.
4	Сергій	Нижче середнього (2 б.)	Низький рівень	Низький рівень (7 б.)	3 б.	3 б.
5	Давід	Високий рівень (4 б.)	Високий рівень	Середній рівень (3 б.)	0 б.	0 б.
6	Іван	Нижче середнього (2 б.)	Середній рівень	Рівень нижче середнього (5 б.)	2 б.	1 б.
7	Гордій	Високий рівень (4 б.)	Високий рівень	Середній рівень (3 б.)	2 б.	2 б.

Продовження таблиці Г.1

8	Єгор	Високий рівень (4 б.)	Високий рівень	Високий рівень (0 б.)	0 б.	0 б.
9	Маша	Середній рівень (3 б.)	Середній рівень	Рівень нижче середнього (5 б.)	2 б.	2 б.
10	Анна	Нижче середнього (2 б.)	Низький рівень	Низький рівень (6 б.)	3 б.	2 б.